

- 18) Д. Ангелов. Богомилството..., с. 235, 366, 420-422.
- 19) Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. J. Thurn. Berlin, New York, 1973, p. 411. 57-412. 67.
- 20) И. Иванов. Богомилске книги и легенди. София, 1970, с. 283-284.
- 21) О восстаниях против византийского господства см.: Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI-XII вв. М., 1960, с. 376-464.
- 22) Michaelis Attaleiотae Historia. Bonn, 1853, p. 263.
- 23) Ср. Г. Г. Литаврин. Болгария..., с. 397-399 (тогда мы иначе трактовали события, связанные с мятежом Мангача). См. также: Г. Г. Литаврин. Византийское общество и государство в X-XI вв. М., 1977, с. 282.
- 24) См.: Советы и рассказы Кекавмена. Изд. Г. Г. Литаврина. М., 1972, с. 252-264.
- 25) Practica ex actis Eustathii Romani. Jus graeco-romanum, ed. C. Zachariae a Lingenthal, v. I. Lipsiae, 1856, p. 186.
- 26) См. об этом: Г. Г. Литаврин. Болгария..., с. 464-465.
- 27) См. Введение к кн.: Советы и рассказы..., с. 61-105; И. С. Чичуров. Место "Хронографии" Феодана в ранневизантийской историографической традиции (IV - начало IX в.). - В кн.: Древнейшие государства на территории СССР. М., 1983, с. 5-146.
- 28) Jus graeco-romanum..., v. III. Lipsiae, 1857, p. 320-321.
- 29) См. об этом: Г. Г. Литаврин. Болгария..., с. 368 сл.
- 30) См. Введение к "Советам и рассказам", с. 63-99.
- 31) См. Д. Ангелов. Богомилството, с. 82-86, 233 сл.; Г. Г. Литаврин. О социальных воззрениях богомилов. - В кн.: Богомилството на Балканот во светлината на најновите истражувања. Скопје, 1982, с. 31-38.
- 32) Io. Scyl., p. 412. 67-76.
- 33) Советы и рассказы..., с. 188, 284.
- 34) Patrologiae cursus completus. Series graeca, t. 126. Paris, 1864, col. 332 C, 532 C.
- 35) См. Г. Г. Литаврин. Становление Второго Болгарского царства и его международное значение в III столетии. - Etudes balkaniques, 1985, N 3, p. 17-23.

Dušan T ř e š t í k

PÁD VELKÉ MORAVY

Téma naznačené v titulu vyvolává řadu otázek, kterým je bohužel společné především to, že na ně lze sotva nalézt jednoznačnou odpověď. Platí to sice vlastně o každém problému naší vědy, zde jsme však opravdu ve výjimečně těžké situaci. Chtěli bychom pochopitelně vědět, proč upadla Velká Morava, nevíme však jistě, ani kdy a jak k tomuto pádu došlo, a nemůžeme se dokonce ani shodnout na tom, zda to byla taková katastrofa, abychom ji mohli charakterizovat jako pád.¹⁾ Vše, čeho se můžeme dobrat, je jenom více či méně pravděpodobná hypotéza. Vina není samozřejmě na straně historiků, nýbrž pramenů. Ty jsou totiž pro první desetiletí 10. století a náš prostor náhle tak skoupé na slovo a především útržkovité, navzájem nespojitě, že je velmi těžko konstruovat na jejich základě už jen prostý sled událostí. Jen s obtížemi z nich sestavujeme

primitivní kroniku, která nám má umožnit psát skutečné dějiny.

To nás ale nezbavuje povinnosti pokoušet se o to stále znovu, a to tím spíše, že tu nejde jen o zánik jednoho ze středoevropských států, ale o součást dějinného procesu, který rozhodoval o osudech Evropy, o dobu, kdy se psalo předznamenání té stále ještě nedokončené symfonie evropských dějin, v níž jsou národy Evropy rovnocennými hráči i posluchači. Na přelomu 9. a 10. století začala totiž ta přestavba Evropy, která vyvrcholila spolu s prvním milénium. Nenastal tehdy konec světa, jak někteří očekávali²⁾, ale začátek, začátek toho politického a etnického uspořádání, které ve svých podstatných rysech trvá dodnes. Pro střední a východní Evropu, ale i pro Skandinávii a jiné oblasti to platí zvláště výrazně. Okolo roku 1000 již existovala dnešní státní a etnická struktura, i když ve své zárodečné podobě.³⁾ Byla to struktura zcela jiná než ta, kterou v našem prostoru určovaly říše Karla Velikého a Avarů ještě v 8. století a z jejich dědictví vzešlé říše východofranská i Velkomoravská.⁴⁾ Hluboké strukturální změny, proběhnuvší v 10. století, se na první pohled jeví jako přesunutí těžiště politického vývoje z jihu, z vyspělého Podunají na zůstalý sever, z Řezna do Magdeburku, z jihomoravských úvalů do Prahy - ne náhodou do měst právě tehdy založených.⁵⁾ A opět na první pohled vidíme příčinu: usazení se Maďarů v Podunají a jeho negativní i pozitivní důsledky. To vše ovšem jenom na první pohled, víme, že příčiny proměn 10. století byly hlubší, podlehl jim ostatně i sami Maďaři.⁶⁾ Současníci, sužovaní nájezdy maďarské jízdy, proti jejichž taktice byly vazalské armády těžké jízdy prakticky bezbranné, hledali - jak je to u nás, lidí, obvyklé - samozřejmě konkrétního viníka svých běd. Našli ho v císaři Arnulfovi, který prý rozbořil ohromnou hradbu, již za Dunajem sevřel Karel Veliký poražené Avary. Arnulf tak otevřel cestu do Evropy těmto Avarům, nosícím nyní jméno Maďarů.⁷⁾ A to "jen z toho důvodu, že se rozhněval na Svatopluka, krále Moravanů", kterého nemohl porazit jinak než s pomocí Maďarů,

říká saský Vidukind⁸⁾ a italský Liutprand to komentuje povzdechem: "Svržení jediného človíčka se tak stalo zhoubou celé Evropy."⁹⁾

Nám samozřejmě nemusí dnes záležet na tom, kdo tu nesl vinu - zda Arnulf či Svatopluk, zda Bavoři či Moravané; obě strany se ostatně již okolo roku 900 obviňovaly navzájem a obě zřejmě právem¹⁰⁾, zajímá nás tu jen konstatování současníků, že boje mezi dvěma nejsilnějšími státními útvary Podunají umožnily překvapivý úspěch Maďarů. Výsledný pád Velké Moravy musí historik opravdu vidět v tomto mocenském trojúhelníku. Fransko-moravské vztahy můžeme sledovat celkem dobře¹¹⁾, i když samozřejmě neúplně; nejasným faktorem jsou však stále Maďaři.¹²⁾ Pokusme se proto o rekonstrukci dějů, které vedly k jejich usazení v karpatské kotlině.

Ojedinělé kořistnické výpravy Maďarů se objevily v Podunají již v letech 862 a 881, neměly však nic společného se zdejšími politickým děním.¹³⁾ Spojovat výpravu z roku 881 s údajným Metodějovým setkáním s "uherským králem" a vidět v ní akci dohodnutou se Svatoplukem je z mnoha důvodů nemožné.¹⁴⁾ Byl to vskutku Arnulf, který se roku 892 poprvé spojil s Maďary proti Moravě¹⁵⁾, a na tuto spolupráci, ne na pozdější mír s Maďary z roku 899¹⁶⁾, je třeba vztahovat shora zmíněná obvinění, která přece mluví o tom, že Arnulf povolal Maďary proti Svatoplukovi¹⁷⁾, tedy před jeho smrtí roku 894.

Roku 894 zpusťily a vyplenily zřejmě silné maďarské oddíly Panonii, která byla tehdy v rukou Arnulfových.¹⁸⁾ Maďaři tu tedy vystoupili proti Arnulfovi, svému spojenci z před dvou let, častěji se proto usuzuje, že jednali v zájmu jeho protivníka, moravského Svatopluka. Neexistuje však pro to žádný pozitivní argument.¹⁹⁾ Spíše se tu nabízí nějaká souvislost mezi tím, co se současně odehrálo mezi Bulharskem a Byzancí na dolním Dunaji a v čem měli účast také Maďaři.²⁰⁾

Nový bulharský car Symeon zahájil roku 894 válku s Byzancí, zaměstnanou tehdy těžkými boji s Araby, vtrhl do Makedonie

a porazil narychlo sebrané vojsko, které proti němu vyslal císař Lev VI. Bulharské vojsko se vrátilo s kořistí domů a císař hledal, podle staré byzantské politické zásady, spojence, který by Bulhary vojensky zaměstnal a odtížil tak Romaie. Vyslal vojevůdce Niketase Sklerose²¹⁾ k Maďarům sídlícím tehdy v Atelkuzu, mezi Bugem a Dněstrem. Jejich náčelníci Arpád a Kursán souhlasili a maďarské vojsko se soustředilo na dolním toku Dunaje, kam byla vyslána císařská flota admirála Eustachia, aby je přepravila na druhý, bulharský břeh. Z jihu současně útočila na Bulharsko po souši armáda, již velel zkušený Nikolas Fokas. Odehrávalo se to někdy na konci roku 894 nebo na počátku roku 895²²⁾, tedy rozhodně až po maďarském nájezdu na Panonii, k němuž muselo dojít na jaře nebo v létě, protože už na podzim byl uzavřen mír mezi Bávory a Moravany, zřejmě v důsledku maďarského pustošení Panonie.²³⁾ K jednání s Arpádem a Kursánem muselo dojít v létě, tedy v době, kdy maďarská výprava útočila na Panonii. Nejistá chronologie nás tedy neopravňuje k tomu, abychom ve výpravě do karpatské kotliny viděli akci dohodnutou mezi Niketasem Sklerosem a Arpádem s Kursánem. Ta by měla smysl jen tehdy, jestliže by Maďaři útočili na bulharská území za Tisou a u Bělehradu²⁴⁾, o tom však nic nevíme, pozitivně víme pouze, že plenili v Panonii. Tento nájezd byl tedy opět jen obyčejnou loupežnou výpravou bez souvislosti s politickým děním ve středním Podunají. Nanejvýše se lze domnívat, že poplenění Arnulfova území bylo odvetnou akcí Maďarů za nedodržení nějakých podmínek pro poskytnutí pomoci Arnulfovi proti Moravanům roku 892. Maďaři by si tu prostě vybrali odměnu slíbenou jim Arnulfem. To však není opravdu nic více než domněnka.

Maďaři měli v Bulharsku zpočátku roku 885 úspěch a jejich výprava se vrátila domů obtížena kořistí. Symeon po utrpených porážkách uzavřel mír s Byzancí a když Maďaři podnikli někdy v první polovině následujícího roku novou výpravu, Symeon ji zcela rozbil. V Bavorsku se tehdy vyprávělo, že v bitvě zahynulo 20 000 Bulharů.²⁵⁾ S těmito událostmi spojil Konstantin

Porfyrogenetos "zaujetí vlasti" Maďary v Karpatské kotlině. Podle něho proběhly události takto²⁶⁾: "(Maďaři) se na výzvu Lva, císaře věhlasného a Krista milujícího, přepravili (přes Dunaj), svedli válku se Symeonem, s plnou silou ho porazili, a vyrazivše prošli až po Preslav, uzavřeli ho do města zvaného Mundraga a vrátili se do vlastní země. V té době měli za vládcce Liuntiku, syna Arpádova. Když však Symeon uzavřel mír s římským císařem a dostalo se mu volnosti jednat, vyslal k Pečeněhům poselstvo a ujednal s nimi, aby přemohli a vyhladili Turky (tj. Maďary). A když Turci odešli na vojenskou výpravu, vytáhli Pečeněhové se Symeonem proti Turkům, úplně vyhladili jejich rodiny a ty Turky, kteří byli zanecháni k ochraně země, odtamtud potupně vyhnali. Když se pak Turci vrátili a našli svou zemi takto pustou a zničenou, usadili se v zemi, v níž i nyní bydlí a která má jméno podle shora uvedeného označení řek (tj. přítoků Tisy).²⁷⁾

O tom, že Maďaři byli ze svých sídel vyhnáni Pečeněhy, mluví také Regino k roku 889 a zároveň udává, že před nimi uprchli do karpatské kotliny, kde zprvu obývali "pustiny Panonů a Avarů" a později podnikali nájezdy na "končiny Korutanů, Moravanů a Bulharů".²⁸⁾ Reginonovu datu není třeba přikládat žádný význam²⁹⁾, je tu třeba nepochybně dát přednost Konstantinovi, který říká, že Pečeněhové se dali na pochod "před 55 lety", tj. asi roku 894, protože Konstantin psal v letech 948 až 950.³⁰⁾ Potvrzují to i jiné prameny, z nichž vyplývá, že okolo roku 894 došlo ve střední Asii opět k jedné lavinové reakci, vyvolávající další ze zdejších stěhování národů.³¹⁾ Pod náporem východního arabského kalifátu se dali do pohybu turečtí Uzové, kteří napadli své sousedy Pečeněhy, kočující na Dolní Volze, a strašlivým způsobem je rozbili. Prchající Pečeněhové pak narazili na Maďary v jejich sídlech v Atelkuzu.

Srovnáme-li s tím Konstantinovo vyprávění, vidíme, že jeho začátek, líčící boje Maďarů s Bulhary, vcelku odpovídá tomu, co napsali byzantští kronikáři a o čemž se shodné zprávy

dostaly (zřejmě prostřednictvím poselství Lva VI. k Arnulfovi, vedeného biskupem Lazarem)³²⁾ i na západ. Nikde se zde však nemluví o tom, že by se Symeon spojil proti Maďarům s Pečeněhy. Vyplývá to sice z logiky bulharsko-byzantské války v letech 894-896³³⁾, odporuje to však tomu, co víme o stěhování Pečeněhů. Ti nepotřebovali být k útoku na Maďary verbování Symeonem, nic jiného jim totiž nezbývalo. Nelogické je také Konstantinovo tvrzení, že spojené bulharsko-pečeněžské síly přepadly Maďary v Atelkuzu právě v té době, kdy maďarské vojsko bylo na výpravě proti nejmenovanému nepříteli. Pečenězi jistě Maďary přepadli a pokud maďarské vojsko bylo tehdy zrovna na výpravě, mohlo to být pouze v Bulharsku, kde utrpělo v první polovině roku 896 velkou porážku. Že by se ještě v téže roce zdecimovaní Maďaři odhodlali k nějaké další výpravě, je nemožné. Zda Pečenězi zaútočili na Maďary právě v první polovině roku 896, kdy jejich vojsko přebývalo v Bulharsku, nelze rozhodnout. Konstantin se tu opíral o domácí maďarskou tradici³⁴⁾, která jistě takticky omlouvala porážku utrpěnou od Pečeněhů.

Konstantin pak tvrdí, že tato porážka přiměla Maďary k tomu, aby se vystěhovali do Karpatské kotliny. Na jedné straně ovšem říká, že tehdy zaujali celé území, které drželi roku 950, kdy Konstantin psal, na druhé straně ale přesně popisuje jejich prvotní sídla v Potisí. Tato druhá lokalizace se shoduje s Reginonem, který také říká, že Maďaři, ustupující před Pečeněhy, se usadili "v pustinách Panonů a Avarů", čímž nemůže být míněno nic jiného než meziřechí Dunaje a Tisy.³⁵⁾

Nemusíme si tedy vůbec "zaujetí země" Maďary představovat jako důsledek nějaké katastrofální porážky Pečeněhy, při níž byly vyhubeny rodiny bojovníků, nýbrž spíše jako postupné pronikání do Karpatské kotliny, přičemž první etapou bylo usazení se v Potisí roku 896. Těmito osadníky však byla zřejmě jen část Maďarů, především vojenských družin. Hlavní síly, celý lid s rodinami a stády, ještě tehdy pobývaly (v souhase

s maďarskou i ruskou tradicí³⁶⁾) v širokém pruhu lesostepi a stepi na jih od Volyně.

Vcelku lze tedy považovat za jisté, že od roku 896 Maďaři v horním Potisí sídlili, spíše však jen jejich část. Došlo k tomu jistě v nějaké dohodě s Moravany, kteří toto území, důležité zejména pro dovoz soli ze sedmihradských dolů³⁷⁾, tehdy ještě kontrolovali. Svědčí o tom jak maďarská tradice³⁸⁾ tak zejména stížný list bavorských biskupů z roku 900, který tvrdí, že Moravané k sobě přijali nemalé množství Maďarů.³⁹⁾ To se jistě vztahuje na horní Potisí a na maďarskou skupinu zde usídlenou, sotva však na celý lid. V tom případě by se bavorští biskupové jistě vyslovili určitěji.

Maďary však v té době nenacházíme pouze za Dunajem, ale i v samotném centru Velké Moravy. V roce 1969 byly v Mikulčicích nalezeny v hrobech, položených za ohradou pohřebiště u baziliky na akropoli⁴⁰⁾, tři denáry, dva milánské císaře Lamberta (894-898) a jeden Berengara I. (888-915).⁴¹⁾ Všechny tři mince se musely dostat na Moravu brzy po ražbě, tedy po letech 894-895, kdy byly raženy mince Lambertovy, a po 896-898, kdy byl ražen denár Berengara⁴²⁾, v každém případě ještě v době rozkvětu Mikulčic. Obě Lambertovy mince jsou při okraji proraženy dvěma dírkami⁴³⁾, což svědčí o tom, že byly původně našity na oděv, a zcela jednoznačně je to řadí mezi mince nalézané ve staromaďarských hrobech z doby zaujetí země.⁴⁴⁾ Všechny mince v nich nalézané jsou téměř bez výjimky dírkované. Každá druhá západní mince v těchto hrobech nalezená pochází ze severní Itálie a téměř polovina těchto severoitalských mincí zase pochází z doby Berengarovy královské vlády, tj. z let 888-915.⁴⁵⁾ Jde tu jasně o kořist nebo možná také žold získaný za výprav do Itálie v letech 898, 899-900, 901 a 904-905.⁴⁶⁾ Nenašla se v nich sice dosud žádná mince Lambertova z let 894/5⁴⁷⁾ a také jen dvě ze tří mikulčických mincí jsou dírkované, i tak je však zřejmé, že je třeba řadit je právě do těchto souvislostí.⁴⁸⁾ Jakkoli to může být překvapující⁴⁹⁾, mikulčický nález

nás nutí počítat s přítomností Maďarů v samotném centru Velkomoravské říše a dokonce i v centru tohoto centra - opevněném knížecím areálu Mikulčic. V žádném případě nemůže jít o doklad maďarského nájezdu na Mikulčice v době po pádu Velké Moravy. Mince nalezené v Mikulčicích jsou jasně kořistí z maďarského vpádu do Itálie v letech 899-900 a do hrobů se dostaly brzy poté.

Bavorští biskupové měli tedy zřejmě pravdu, když obviňovali Moravany, že k sobě přijali Maďary. Všechny okolnosti nasvědčují tomu, že moravsko-maďarské soužití bylo od roku 896 až do roku 901 nejenom pokojné, ale i velmi těsné. Maďarská skupina usazená v horním Potisí znepokojovala zpočátku bulharské území⁵⁰⁾, ohrožena však byla i Panonie, na což reagoval Arnulf tím, že ji roku 896 svěřil do správy posávskému knížeti Braslavovi.⁵¹⁾ Panonie však zřejmě ušetřena nezůstala. Stížností bavorských biskupů na zpusťování Panonie Moravany ve spolupráci s Maďary bývají obvykle vztahovány na maďarský nájezd roku 894⁵²⁾, zde však o účasti ani iniciativě Moravanů nic nevíme, musíme je tedy vztáhnout na jinak blíže neznámé plenění v Panonii, kterého se v letech 896-898 účastnili spolu s Maďary i Moravané.⁵³⁾

Arnulf, zaměstnaný svými italskými záležitostmi, se dostal k řešení těchto otázek až v roce 898. Z listu bavorských biskupů vyplývá, že tehdy uzavřel s Maďary mír podle jejich zvyklostí a že je dary pohnul k tomu, aby odešli do Itálie.⁵⁴⁾ Znění listu nasvědčuje tomu, že tu mělo jít o definitivní odchod.⁵⁵⁾ Nebylo by to opravdu nemožné, Arnulf by se tak přece zbavil rázem dvou potíží, jednak obtížného sousedství ohrožujícího Panonii, jednak by užil Maďarů proti svému italskému soupeři Berengarovi I. I další chování Maďarů by takto chápanému odchodu nasvědčovalo. Nevíme ovšem, jak zněly úmluvy Maďarů s Arnulfem, zdá se však, že se vztahovaly především na zajištění sídel pro celý maďarský lid, který byl ve svém dočasném domově za Karpaty v opravdu těžké situaci. Její řešení

usazením se v dunajské kotlině by v každém případě muselo být namířeno proti Velké Moravě, protože by muselo porušit podmínky, za nichž se část Maďarů usadila v horním Potisí. Moravané tu přijali právě jen určité množství - i když nemalé - Maďarů a v žádném případě by nemohli souhlasit s usazením se celého lidu. To by pro ně bylo pochopitelně příliš nebezpečné. Zdá se však, že o obsahu těchto dohod s Arnulfem buď Moravané nevěděli, nebo na ně v dalším již nestačili reagovat.

Italské tažení však bylo jistě podmínkou, kterou Maďaři pohotově již v roce 898 a pak 899 splnili.⁵⁶⁾ Arnulf však zemřel 8. prosince 899⁵⁷⁾, v době, kdy Maďaři přezimovali v Itálii. Maďarské oddíly se tím ocitly v těžké situaci. Byly zbaveny spojence a především neměly již žádné záruky, že budou splněny podmínky míru s Arnulfem. Přesto však maďarské vojsko zůstalo v Itálii a bojovalo dále, nevrátilo se zpět. Vyčkávalo zřejmě reakce nového krále Ludvíka Dítěte (resp. jeho rádců) na žádost o potvrzení podmínek míru, který uzavřel Arnulf. Tato reakce však byla vyděšená a bezradná a v zásadě jistě odmítavá.⁵⁸⁾ Maďaři odpověděli tím, že v srpnu roku 900 uzavřeli mír s Berengarem⁵⁹⁾, nevrátili se však do Potisí, nýbrž položili se táborem v Panonii, kterou poplenili.⁶⁰⁾

Jejich jednání rozhodně nepůsobí dojmem plánovitosti, šlo tu zřejmě o momentální situaci vynucené reakce, sice bohatou kořistí obtíženého vojska; avšak odtrženého od vlastního lidu a proto značně nejistého. To, že se vojsko nevrátilo do Potisí, svědčí o tom, že mu šlo o více, než o obnovení předchozího stavu. Maďaři si zřejmě uvědomili, že nová sídla pro celý lid nebude možno získat jinak než v boji, a to buď s Bavorskem nebo s Moravou, sotva však s oběma naráz. Nevíme, v jakém poměru byli v létě 900 s Moravou, pokud byl ujednáním s Arnulfem mír s Moravany porušen, tedy ho Maďaři jistě rychle obhovořili. Svědčí o tom mimo jiné právě přítomnost maďarských bojovníků, navrátilivších se z italského tažení v Mikulčicích na dvoře Mojmirově. První výpady proti Bavorsku na podzim roku 900⁶¹⁾ byly

také zřejmě koordinovány s Moravou. Následovaly totiž těsně po společném bavorsko-českém vpádu na Moravu⁶²⁾ a příznačné také je, že ušetřily území Mojžírova spojení Isanrika ve Východní marce a zasáhly až území na Enži.⁶³⁾ Ale Moravané se již také museli obávat obtížného spojení a udělali pro to jediné možné, uzavřeli spojenectví s Bavorsy, ať již z iniciativy vlastní, nebo z iniciativy druhé strany. Do tohoto míru, uzavřeného v lednu 901, byl pojat také i Isanrik.⁶⁴⁾ Už příštího roku zaútočili Maďaři na Moravu, bráněnou také bavorskými posilami. Zatímco toto bavorské vojsko utrpělo porážku, Moravané zvítězili.⁶⁵⁾

Přes akutní ohrožení maďarskými nájezdy z Panonie se však na bavorské a moravské hranici staré pořádky stále ještě neměnily. Nikdo nepočítal s nějakou katastrofou. Když tehdy (v letech 903-904) jednali Bavoři v Raffelstetten⁶⁶⁾ o rádech obchodu po Dunaji, z vlastních Bavor do rozvíjejících se "východních krajin" a za hranice říše až na "trh Moravanů" ležících v Mikulčicích⁶⁷⁾ či ještě dále cestou rádánitů až do daleké Chazarie⁶⁸⁾, bylo pro ně maďarské nebezpečí jen zanedbatelnou epizodou. Ještě roku 903 se běžně disponovalo statky ležícími na východ Wienerwaldu.⁶⁹⁾

Teprve roku 904 došlo k podstatné změně. Tohoto roku (a ne roku 902) byl při jednání v Bavorsku zákeřně zavražděn "král Maďarů" Kusal.⁷⁰⁾ Byl to zřejmě velkokníže - "kende" - Kurszán, který spolu s "gyulou" Arpádem vládl Maďarům.⁷¹⁾ To svědčí o tom, že tehdy již maďarský lid překročil Verecký průsmyk. Jednání, při nichž byl Kurszán zabit, se zřejmě týkala usídlení se Maďarů na bývalých říšských územích v Panonii a vůbec vztahů k říši. Síla Maďarů mnohonásobně vzrostla a jejich reakce na zákeřný - a politicky velmi málo prozíravý - čin Bavorů mohla být drtivá. První úder však nesměřoval proti Bavorsku samotnému, ale proti Velké Moravě. Je to pochopitelné, protože ze svého slovenského území musela být právě Morava pro Maďary mnohem větší hrozbou než Bavorsko. Tento úder,

k němuž došlo někdy v letech 905-906⁷²⁾, byl také zřejmě rozhodující, znamenal konec Velké Moravy. Bitva nebo bitvy se odehrály nejspíše někde na Slovensku, snad v okolí Nitry, čemuž by mohla nasvědčovat pozdější uherská tradice, lokalizující právě do Nitry jediné velké boje spojené se zaujetím země.⁷³⁾ Boje se odehrály v každém případě daleko mimo zorné pole franckých analistů, kteří o nich nic nezaznamenali.

Bavoři se vzchopili k rozhodující protiofenzivě teprve roku 907. Jejím politickým cílem měla být zřejmě restituce starých poměrů v Podunají, tj. obnovení francké vlády v Panonii, a pravděpodobně i restituce vlády Mojžírovců na území Velké Moravy. O zničení moravského státu totiž francké říši nešlo, pouze o její podrobení, o uvedení v závislost⁷⁴⁾, a k tomu by byla vhodná příležitost, zvláště když v Bavorsku již od roku 898 pobýval mladší syn Svatopluka I., Svatopluk II.⁷⁵⁾, který by se mohl stát vládcem obnovené Velké Moravy, samozřejmě plně poslušným Bavorska. Výprava vedená markrabím Liutpoldem směřovala na velkomoravské území na jihozápadní Slovensko, kde se tehdy zřejmě zdržovaly hlavní maďarské síly. K bitvě došlo 4.července 907 u Bratislavy a - jak známo - skončila drtivou porážkou Bavorů.⁷⁶⁾

Tím definitivně padly naděje na obnovu starých poměrů a začal také sekulární proces přesunu těžiště dalšího vývoje z Podunají na sever. Pád Moravy byl poměry vytvořivšími se po roce 907 definitivně zpečetěn. Zaniklo samozřejmě jen to, co činilo moravský stát státem: dynastie, knížecí vojsko (velká státní družina⁷⁷⁾) a rozprášena⁷⁸⁾ byla velmožská aristokracie, tvořící vládnoucí třídu státu a páteř jeho správního aparátu. Život však pokračoval dále i na samotných hradech centrech dolního Pomoraví, i když jejich hrady a stavby nebyly udržovány.⁷⁹⁾ Přetrvávalo například "tržiště Moravanů" v Mikulčicích, i když v pokleslé podobě.⁸⁰⁾ Z vlastního velkomoravského území obsadili Maďaři pouze jižní části Slovenska,⁸¹⁾ Morava zůstala zřejmě ponechána sama sobě. Nemáme alespoň žád-

né stopy trvalejší maďarské nadvlády na tomto území. Pozdní bajce o sňatku Arpádova syna Zolty s dcerou moravského panovníka "Menemorouta" samozřejmě věřit nebudeme⁸⁸⁾ a zrovna tak nebudeme v německém jménu Břeclavi Laventenburg (Lundenburg) vidět odraz jména jiného domnělého syna Arpádova Leventeho, který by odtud vládl maďarskému "dukátu", zaujímajícímu celou Moravu.⁸³⁾ Jméno je totiž slovanské: Lavęta - Lovata se zachovanou nosovkou a zachovanou výslovností "a" místo "o", což ho bezpečně datuje před cca 850.⁸⁴⁾ To se zase výborně shoduje s datováním valu na velkomoravském hradišti Pohansku, předchůdci Břeclavi, založené teprve českým knížetem Břetislavem I. Tento val totiž vznikl okolo roku 800 a zanikl okolo 850⁸⁵⁾ a jen po tuto dobu bylo Pohansko hradem (-burg) a jen tehdy mohlo být toto jméno přejato Bavori ve významu "Lovatův hrad".⁸⁶⁾

Závěrem se pokusíme odpovědět na otázku, kterou jsme začali, tj. proč Velká Morava tak náhle a definitivně upadla. Ve více než dvacetileté diskusi o charakteru velkomoravského státu a společnosti⁸⁷⁾ se stále znovu argumentuje tím, že rychlý a hlavně definitivní úpadek Velké Moravy ukazuje, že byla státem značně nestabilním, nesrovnatelným v tomto ohledu zejména se státem přemyslovským.⁸⁸⁾ V podstatě tu tedy jde o otázku, zda Velkou Moravu vyvrátili Maďari nebo zda podlehla své vlastní vnitřní slabosti a Maďari jí zasadili jen poslední úder.

O tom, že Velká Morava byla státem, samozřejmě nikdo nepochybuje. Jde jenom o to, zda byla státem stejného typu jako stát přemyslovský 10.-12.století a vůbec středoevropské státy té doby. V poslední době dospělo totiž srovnávací studium k závěru, že přemyslovský, piastovský a arpádovský stát spolu geneticky souvisejí a tvoří jednotný "středoevropský" typ.⁸⁹⁾ Ten je charakterizován zejména tím, že tu neexistuje větší soukromé pozemkové vlastnictví a že vládnoucí třída žije z podílu na důchodech státu, získávaného jako odměnu za své služby panovníkovi. Je tedy prakticky totožná se správním aparátem, který se opírá především o hradskou organizaci a jí doprovázející hospo-

dárskou služebnou organizaci. Do tohoto systému je také začleňována organizace církevní. Formálně je většina obyvatelstva stále ještě osobně svobodná, podřízená jen panovníkovi a ne soukromým pánům, protože však panovníkovi platí daně a dávky a vykonává pro něho služby, je omezena jak jejich svoboda, tak jejich vlastnictví a jsou tedy fakticky poddanými nejenom ve státním, ale i ekonomickém smyslu. Celý stát je tak jedním velikým statkem, jehož pánem je panovník, na němž však participuje jeho prostřednictvím celá vládnoucí třída.

System institucí tohoto státu je ve všech třech zemích prakticky identický, takže se musíme nutně ptát, zda se neopíral o jeden společný vzor. U piastovského státu je tento vzor zřejmý - jsou jím Čechy⁹⁰⁾, méně jasné je to u státu českého a uherského. Pokud jde o český stát, je dnes již zřejmé, že byl v podstatě následnickým státem Velké Moravy, jeho jádro za knížete Bořivoje a jeho synů vzniklo v každém případě z přímé iniciativy Velké Moravy a podle jejího vzoru.⁹¹⁾ Uherský stát mohl územně navazovat na více státních útvarů, na bulharskou správu v oblasti Sirmia, na Kocelovo knížectví v Zadujansku a na Velkou Moravu na Slovensku, přímé organizační vzory byly přebírány také z Bavor. Výsledek byl však prakticky totožný s Čechami, rozhodující byl tedy ten vzor, který působil také na Čechy, tj. Velká Morava.⁹²⁾

Máme samozřejmě ještě daleko k tomu, abychom tuto domněnku mohli dokázat, a nebudeme se o to také zde pokoušet, poukážeme si spíše na některé rozdíly mezi Velkou Moravou a středoevropským státem, protože ty nám dovolí posoudit, zda můžeme mluvit o vnitřní stabilitě státní struktury Velké Moravy, na rozdíl od stability středoevropského státu. Nejprve tedy jedno archeologické pozorování: Páteří státní správy Velké Moravy byly nepochybně hrady. Stejně jako u středoevropského státu, avšak zatímco centra správních obvodů v Čechách nebo v Polsku jsou v podstatě jednoho uniformního typu - téměř jako nádražní budovy ve staré monarchii - , jsou velkomoravské hrady každý

jiný a sotva je lze podříditi jednotné typologii.⁹³⁾ Zatímco správní hrady středoevropského státu byly zakládány znova podobně starých předstátních kmenových center, rostly velkomoravské hrady většinou organicky ze starších předstátních základů.

Další pozorování z jiné oblasti: Zatímco hlavní daní středoevropského státu byla daň svobodných placená v penězích knížeti "za mír" (v Čechách)⁹⁴⁾ nebo "za svobodu" (v Uhrách)⁹⁵⁾, hlavní daní Velké Moravy byla daň svobodných vybíraná v odvech podle zvláštního klíče řídicího se počtem potomstva⁹⁶⁾, tedy daň v podstatě ještě patriarchální, navazující na původní dobrovolné dary kmenovému knížeti. A konečně: celá ta zvláštní synkretistická kultura, která určuje tvář Velké Moravy, tak jak ji dnes po rozsáhlých archeologických výzkumech známe, je zcela jasně kulturou zvláštní vrstvy velmožské aristokracie, která určovala ráz velkomoravského státu a měla v něm velmi silné postavení, nesrovnatelné s "úřednickou" aristokracií středoevropského státu.

Na druhé straně jsou tu zase nepopíratelné podobnosti. Jádrem velkomoravského vojska byla, přinejmenším za Svatopluka, veliká, mnohatisícová družina, plně živená, odívána, ubytována a výborně vyzbrojovaná panovníkem.⁹⁷⁾ Stejnou družinu si vybudoval polský Měšek I.⁹⁸⁾, uherský Gejza a Štěpán⁹⁹⁾ a čeští Boleslavové. S její pomocí dotvořili svůj stát a především vedli rozsáhlou expanzi. Jenže - a to je téměř zákonitost vývoje středoevropského státu - tato expanze vyvolala hlubokou krizi mocenské struktury. Vydržování veliké státní družiny bylo totiž v agrární společnosti za normálních podmínek téměř neřešitelným problémem. Bylo to možné vlastně jen za cenu výbojů, kdy se vojsko z větší části živilo samo z kořisti a tributů podmaněných území. Stačilo však, aby expanze byla zastavena - a dojít k tomu přece muselo - a systém se začal hroutit. Nespokojenost družiníků vedla k zhoubným vnitřním bojům, ústícím až k rozpadu státní moci.¹⁰⁰⁾ Následovat mohla, jako v Polsku a v Uhrách, veliká lidová povstání, namířená proti státu a jeho ideologii - křesťanství.¹⁰¹⁾

Přesně totéž se odehrálo na Moravě po smrti Svatoplukově. Téměř 20 let trvající expanze se náhle zastavila a systém tributárních závislostí, o který se opírala Svatoplukova říše, se téměř přes noc zhroutil. Vláda se dostala do rukou velmožské oligarchie, která téměř vzápětí (jistě již před rokem 898) začala těžké vnitřní boje o prosazení nástupnictví jednoho ze Svatoplukových synů¹⁰²⁾, zároveň se ovšem pokoušela o obnovení panství nad Čechami a asi i dalšími odpadlými územími.¹⁰³⁾ Již okolo roku 900 se však vláda Mojžíra II. konsolidovala přes neustálé vpády Bavorů podporujících mladšího syna Svatoplukova, Svatopluka II.¹⁰⁴⁾ Svědčí o tom zejména úspěch jeho snah o obnovení moravského arcibiskupství.¹⁰⁵⁾ Ze 4 biskupů museli být alespoň někteří určeni pro bývalá Svatoplukova území (například Čechy).¹⁰⁶⁾ Mojžír II. tedy počítal s jejich znovudobytím. Byl to jeden z receptů na překonání krize, obnovení expanze by mohlo na čas vyřešit problémy vydržování státního aparátu, zejména družiníků. Definitivní řešení však bylo jiné: rezignace na tyto nejisté zdroje a důkladná hospodářská organizace vlastního území, která by podstatně zvýšila sumu důchodů bez získávání dalších zemí.¹⁰⁷⁾ Předpokladem bylo zlomení moci velmožské aristokracie, spíše ovšem tím, že splyne s družinou, než násilnou cestou. To vše se podařilo ve středoevropských státech, ne však na Velké Moravě. Právě v době trvající, i když zřejmě překonávané krize přišel náraz Maďarů, který zřejmě rozdrtil Mojžírovu velkodružinu a při němž možná padl i Mojžír. Slovensko bylo ztraceno, na vlastní Moravě však plnou silou propukla druhá fáze krize, pohanská reakce, která byla zřejmě doprovodem jinak blíže neznámého lidového povstání.¹⁰⁸⁾ Svědčí o tom stále více archeologických pozorování. Ukazuje se, že na bývalých centrech vznikala pohanská obětiště, na Pohansku hned dvě, v těsném sousedství kostela¹⁰⁹⁾ v Mikulčicích bylo vybudováno obětiště peryňského typu u brány knížecího hradu.¹¹⁰⁾ Tuto fázi krize už nebylo možno překonat, stát se zhroutil.

Je to však důkazem jeho strukturální slabosti? Sotva, stejnou krizí prošly a překonaly ji i pozdější středoevropské státy. Tehdy - v první polovině 11. století - však byly naprosto jiné poměry. Nejmocnější politický faktor ve středoevropské oblasti, říše, neměla nejmenší zájem na úpadku žádného ze středoevropských států. Zlatým pravidlem říšské východní politiky bylo používat jednoho státu v trojúhelníku Čechy, Polsko, Uhry proti druhému a nedopustit ani přílišné oslabení, ani přílišný vzestup žádného z nich.¹¹¹⁾ Stejný zájem měla ovšem roku 905-907 východofrancká říše, i v jejím zájmu nebyl pád Velké Moravy, jenže byla sama bezmocná, sama procházela strukturální krizí.¹¹²⁾

Otázka, na kterou bychom tedy měli odpovědět především, není jenom, proč padla Velká Morava, ale proč se vůbec po roce 907 pod maďarským nárazem zhroutily mocenské struktury v celém Podunají, proč došlo k onomu přesunu těžiště vývoje na sever, o němž jsme mluvili na počátku našich úvah. Musím se přiznat, že pro mne zůstává tato otázka stále otevřená. Jednoduchá odpověď zřejmě neexistuje.

P o z n á m k y

- 1) Jak se to pokouší dokázat L.E.Havlík, Morava v 9. a 10. století (Studie ČSAV 1987, č. 7), Praha 1978, s. 94-104; týž, Slované a Maďaři ve středním Podunají v IX. a X. století, in: Současný stav a úkoly československé hungaristiky, Brno 1985, s. 65-81. Srov. i týž, Velká Morava - historie a legenda, Slovanský přehled 71, 1985, s. 158-175, zvláště s. 173n., a týž, Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin, in: J.Poulik, B.Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha-Bratislava 1985, s. 187-214, zvláště s. 203n., ovšem se značně pochybenými argumenty (k nimž dále v textu). K jednotlivým těmto argumentům týž, Moesie a listy pasovského biskupa Pilgrima, Jižní Morava 8, 1972, s. 7-19, zvláště s. 8n., a týž, On the Dating in the Old Slav Literary Monuments and the Primary Slav Chronology, Studia Zródłoznawcze 30, 1987, s. 1-38. (Zde se Havlík zabývá zejména tzv. Granum cathalogi presulum Moravi-

ae, konfúzní kompilací z počátku 15. století. Jejím základem mají prý být dva staroslověnsky psané moravské letopisy z 9. a 10. století, stažené pak v letech 1030-1060 v jeden staroslověnský letopis. Tento letopis prý použili autoři Pověsti vremenných let a Letopisu popa Dukljanina. Někdy v letech 1070-1100 byl prý tento moravský letopis přeložen ve výtahu do latiny a posloužil Kosmovi i autoru legendy Tempore Michaelis imperatoris z doby okolo roku 1268. Poslední redakcí je prý Granum, vzniklé údajně okolo roku 1346. Na vyvracení této fantastické konstrukce, již sotva uvěří kdo jiný než její autor, zde není místo, zminují se o ní jen proto, že ji v dalším neberu na vědomí.)

- 2) K tomu například B.Barbatti, Der heilige Adalbert von Prag und der Glaube an den Weltuntergang im Jahre 1000, Archiv für Kulturgeschichte 35, 1953, s. 123-141; G.Duby, L'an mil, Paris 1967; D.Verhelst, Adso van Montier - en Der en de Angst voor het Jaar Duizend, Tijdschrift voor Geschiedenis 90, 1977, s. 1-10.
- 3) Klasickou knihou je stále F.Dvorník, The Making of Central and Eastern Europe, London 1949. Srov. i K.Tymieniecki, Z dziejów tworzenia się Europy w X wieku, Przegląd Zachodni 11, 1955, s. 126-163, a F.Graus, Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa, Historica 10, 1965, s. 5-65.
- 4) To ovšem neznámá, že Velká Morava byla nástupnickým státem avarské říše, jak se stále mylně tvrdí, například L.Waldmüller, Die ersten Begegnungen der Slaven mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slaven zwischen Byzanz und Abendland (Enzyklopädie der Byzantinistik, hrsg. von P.Witch, Bd. 15), Amsterdam 1976, s. 552, který chce odvozovat základní rysy uspořádání státu nejenom na Velké Moravě, nýbrž i v přemyslovských Čechách přímo od uspořádání avarského kaganátu. Povrchní argumenty pro tuto tezi se opírají o Pilgrimova falza, která jsou nadto ještě nepochopena. Jediná pozoruhodná skutečnost, která by se dala takto vykládat, je, že Svatopluk se měl podle tzv. Arabské anonymní relace (o ní viz dále pozn. 67) živit kobylicím mlékem. To dalo už dříve G.Vernadskému, Great Moravia and White Croatia, Journal of the American Oriental Society 65, 1845, s. 257-259, důvod tvrdit, že mojmirovská dynastie byla alanského původu. Podle L.Hauptmanna, Kroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica 3, 1935, s. 325-353, byli totiž nositeli říše Bílých Charvátů, za jejichž panovníka považuje prý Anonymní relace Svatopluka, slovanští Antové, ovládaní však alanskou aristokracií. L.E.Havlík, Morava, s. 18, je ochoten brát tuto domněnku vážně, sotva však právem. Antové měli sice něco společného s Charváty, avšak prokázat to lze pouze východní Charváty na horním Bugu a Dněstru (srov. V.V.Sedov, Anty, in: Etnosocial'naja i političeskaja struktura

- rannefeodal'nych slavjanskich gosudarstv i narodnostej, Moskva 1987, s. 16-22), Charváci také neměli nic společného s Moravou, údajné jméno hlavního města Svatoplukovy říše, "Charvát", v arabské Anonymní relaci (srov. D. Třeštík, "Trh Moravanů" - ústřední trh Staré Moravy, ČSCH 21, 1973, s. 878) je mylnou emendací zkomoleného a těžko rozluštitelného jména. Antové také měli sotva co společného s Alany, jejich jméno je jasně iránské a starší, než mohly být alan-ské vlivy (O.N. Trubačev, Lingvističeskaja periferija drevnejšego slavjanstva. Indoarijcy v severnom Pričernomorje, Voprosy jazykoznanija 1977, nr. 6, s. 24n.). Pítí kobyliho mléka (alkoholického nápoje z něj, kumysu) není také vůbec výhradním zvykem středoasijských nomádů, máme je dosvědčeno v baltských Prusů, kde bylo, podobně jako ve Svatoplukově případě, kobyli mléko nápojem králů a velmožů (Alfred Veliký, Orosius, ed. G. Labuda, Zródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowianczyzny, Warszawa 1960, s. 85n., k tomu H. Łowmiański, Stosuńki polsko-pruskie za pierwszych Piastów, Przegląd Historyczny 41, 1950, s. 153n.). Prusové byli lidem jízdních bojovníků, je však málo známou skutečností, že totéž platí o Slovanech 6.-8. století. Ti byli také jezdci (přínejmenším jejich vyšší vrstva), avšak úplně jiného druhu než středoasijské nomády. Nosili především ostruhy, které Avari a jiní nomádi neznali a které předpokládají jiný způsob boje než avarský. Srov. k tomu Z. Klanica, Die Slawen im Marchgebiet und ihre Beziehungen zum awarischen Stammesverband, in: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, Berlin 24.-28. August 1970, Bd. II, Berlin 1973, s. 339-344.
- 5) Ke vzniku Prahy ve třetí čtvrtině 9. století nejnověji Z. Smetánka, Počátky Pražského hradu a jeho postavení v raném středověku, Věda a život 27, 1982, č. 1, s. 21-25; týž, in: Archeologičeskoje izučeniya pamjatnikov 6-15 vekov v Čechii 1975-1985 gg., Praha 1985, s. 172-182, a Z. Smetánka, E. Vlček, J. Eisler, Hrobka knížete Svyatoplava I. (K chronologii Pražského hradu na přelomu 9. a 10. století), Folia Historica Bohemica 5, 1983, s. 61-80. K datování do let 884-889 a k příčinám vzniku D. Třeštík, Počátky Prahy a českého státu, tamtéž, s. 7-37.
- 6) Tj. při vzniku státu za Štěpána I., jímž skončila jejich nomádká (či "polonomádká", jak chce G. Györffy, Autour de l'État des semi-nomades: Le cas de Hongrie, in: Etudes historiques hongroises 1975, T. I, Budapest 1975, s. 223-238) minulost. To je podle mého názoru třeba zdůraznit proti domnělé kontinuitě, na niž klade G. Györffy hlavní důraz. Vznik státu je koneckonců vždy revoluční a ne evoluční proces. Ke Štěpánovi srov. přehled u J. Szczygły, König Stephan in der Sicht der modernen ungarischen Geschichtsforschung, Südostforschungen 31, 1972, s. 17-40. Hlavní monografii je G. Györffy, István király és műve, Budapest 1977, hlavní myšlenky knihy jsou shrnuty v článku: Dem Gedächtnis Stephans,

den ersten König von Ungarn, Acta Historica ASH 17, 1971, s. 1-11.

- 7) Vidukind I.19 (ed. P. Hirsch, H.E. Lohmann, MG SS rer. Germ. 1935, 5. vyd., p. 29) a Liutprand z Cremony, Antapodosis I. 13 (ed. J. Becker, MG SS rer. Germ. 1915, 3. vyd., p. 15). Sem patří i Annales Sangallenses maiores a.a. 892 (MG SS I, p. 77): "Arnolfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos, ubi reclusi erant, dimisit" (srov. pozn. 15), a Annales Ratisponenses, Supplementum a.a. 894 (MG SS XXX/2, p. 746): "Arnulfus Ungaros eduxit." Neznám žádnou práci, která by se zabývala touto zajímavou variantou pověsti o Gogu a Magogu.
- 8) Vidukind I.19 (p. 29): "eo quod iratus esset imperator Centepulcho, regi Marorum."
- 9) Liutprand, Antapodosis I.13 (p. 15): "unius homuncii delectio fit totius Europae contritio."
- 10) Jde o stížný list bavorských biskupů papeži Janu IX. z roku 900 (o něm dále pozn. 39, 54), kde se mluví o pomluvách Moravanů, že Bavoři uzavřeli s Maďary mír po pohanském způsobu a že jim dali peníze, aby odešli do Itálie, a zároveň si Bavoři stěžují, že Moravané mezi sebe přijali nemalý počet Maďarů a spolu s nimi poplenili Panonii.
- 11) Základní práci o politických dějinách Velké Moravy je stále V. Novotný, České dějiny I.1, Praha 1912 (dále ČD), moderní zpracování je naléhavě potřebné. K orientaci po novější literatuře lze s prospěchem použít strážlivou skicu H. Łowmiańskiego, Początki Polski IV, Warszawa 1970, s. 299-394, a komentáře L.E. Havlíka k edici Magnae Moraviae Fontes Historici I-V, Praha-Brno 1966-1976 (dále MMFH), podle které také dále cituji.
- 12) Hlavními současnými pracemi o "zaujetí země" (honfoglalás) Maďary jsou především četné studie G. Györffyho (Kronikáink és a magyar őstörténet, Budapest 1948; Formation d'Etats au XIe siècle suivant les "Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme, in: Nouvelle études historiques I, Budapest 1965, s. 27 až 54; Die Erinnerung an das Großmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns, Acta Archaeologica ASH 17, 1965, s. 41-45; Sur la question de l'établissement des Petschenégués en Europe, Acta Orientalia ASH 25, 1972, s. 283-292; The Original Landtaking of the Hungarians, Budapest 1975; Honfoglalás, megtelepedés és kalandosázok, in: Magyar őstörténeti tanulmányok, Budapest 1977, s. 123-156; Arpad. Persönlichkeit und geschichtliche Rolle, Acta Antiqua ASH 26, 1978, s. 115-136; Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn, Acta Historica ASH 31, 1985, s. 231-270; jakož i jeho partie v nejnovějších dějinách Maďarska: Magyarország története. Red. G. Székely, I, Budapest 1984, s. 577-650). - Dále sem patří málo podárená kniha G. Kristó, Levedi törzsvetségtől szent István

államig, Budapest 1980. Stanoviska literatury psané ve slovanských řečích se bez většího úspěchu pokouší brát v úvahu japonský historik T.Senga, Morávia bukísa és a honfoglaló magyarok, Századok 117, 1983, s. 307-343. Maďarsko-slovanskými vztahy v době "zaujetí země" se zabýval především P.Ratkoš v řadě prací (Podmanenie Slovenska Maďarmi, in: O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, s. 141-178; La conquête de la Slovaquie par les Magyars, Studia Historica Slovaca 3, 1965, s. 7-57; Die großmährischen Slaven und die Altmagyaren, in: Das Großmährische Reich, Praha 1966, s. 227-255, totéž in: Študijné zvesti AÚ SAV 16, 1968, s. 193-219; Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota, Historický časopis 31, 1983, s. 825-870; Pramene o staromaďarských bojových akciách a zániku mojžírovské Veľkej Moravy, Slavica 55, 1986, s. 140 až 149; Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881-1018, Historický časopis 35, 1987, s. 801-817, srov. i jeho partii v Dejínach Slovenska I, Bratislava 1986, s. 121-124). Práce L.E.Havlíka jsme si připomněli již v pozn. 1. K otázce rozpadu Velké Moravy a podílu Maďarů na něm přinesl důležitá pozorování A.Ruttkay (Problematika historického vývoje na území Slovenska v 10.-13. století z hlediska archeologického bádania, in: J.Poulik, B.Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha-Bratislava 1985, s.141-185, a B.Chropovský, A.Ruttkay, Archeologický výskum a genéza slovenského etnika, Historický časopis 33, 1985, s. 257-292). Podnětná je i úvaha R.Marsiny, K zániku Veľkej Moravy a k vývoju pomerov do začiatku 11.storočia, in: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13.století se zřetelem k jižní Moravě, Mikulov 1973, s. 27-42.

- 13) Svědčí o tom už to, že velká a dobře informovaná analytická díla, jako byly Annales Fuldenses, si jich nevšimla. Nájezd Maďarů roku 862 zaznamenaly pouze Annales Bertiniani a.a. 862 (MMFH I, s. 74): "Sed et hæstes antea illis populis inexperti, qui Ugri vocantur, regnum eiusdem (Ludvíka Němce) populantur." L.E.Havlík (MMFH IV, s. 374, jakož i F.Dvorník, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Praha 1933, s. 244) sem počítá i zprávu Annales Alamaniaci a.a. 863 (u Havlíka omylem 862, ed. W.Lendi, Untersuchungen zur frühalemanischen Annalistik. Die Murbacher Annalen, Freiburg 1971, s. 180) a Annales Weingartenses a.a. 863 (MG SS I, p. 66): "Gens Hunorum christianitatis nomen aggressa est", které zase Sz. de Vajay, Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862-933), Mainz 1968, s. 11, pozn. 2, považuje za zprávu o samostatném nájезdu Maďarů z roku 863, odlišném od nájезdu z roku 862 (de Vajay se opírá o Annales Sangallenses a.a. 863, MG SS I, p. 76, to je však výtah z Annales Alamaniaci). Obojí je však očividný omyl, jde o přijetí křesťanství a ne o nájезд na křesťany, a Maďari

nemohli tehdy v žádném případě přijmout křesťanství. Ve skutečnosti tu jde, jak ukázal T.Wasilewski (Niezmany przekaz rocznikarski o przyjęciu chreścianstwa przez Bułgarów, Pamiętnik Słowiański 19, 1969, s. 139-143; týž, Bizancjum i Słowianie w IX wieku, Warszawa 1972, s. 125n.), o křesťanů. Zprávu Annales Bertiniani spojoval už E.Dümmler, Geschichte des Ostfränkischen Reiches II, Berlin 1865, s. 440, s povstáním Karolomanna, syna Ludvíka Němce proti otci a ve spojení s Rostislavem. Maďary by tak měl povolát Rostislav. To přijímá a rozvíjí Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 14. P.Ratkoš, Die großmährischen Slaven, s. 231, tu zase vidí ruku byzantské diplomacie, to vše je však bez jakékoli opory v pramenech. Zprávu o nájезdu roku 881 zaznamenaly Annales Iuvavenses maximi a.a. 881 (MMFH I, s. 131): "Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmitem." Kavaři byli čaržarským kmenem, který se připojil k Maďarům, topografické údaje ztotožňuje E.Kiebel, Eine neuaufgefundene Salzburger Geschichtsquelle, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 61, 1921, s. 12, pozn. 112, s Vídni s Kollwitz u Ardagger či Kulmburgem u Melku. (Ke sporu o jméno Vídne K.Oettinger, Das Waden Wiens, Wien 1951, s. 71n.)

- 14) Viz exkurs I.
- 15) Annales Fuldenses a.a. 892 (MMFH I, s. 119). L.E.Havlík, Velká Morava a franská říše, Historické studie 8, 1963, s. 172, s tím spojuje zprávu Annales Sangalenses a.a. 892 (viz pozn. 7) a domnívá se, že Maďari byli tehdy na Moravě obklíčení (reclusi erant) a že je Arnulf z obklíčení vysvobodil (dimisit). Ve skutečnosti tu však jde o vypuštění Maďarů z hradeb, do nichž je prý uzavřel Karel Veliký.
- 16) Jak naznačuje V.Novotný, ČD I,1, s. 410, pozn. 1.
- 17) Viz pozn. 7.
- 18) Annales Fuldenses a.a. 894 (MMFH I, s. 121): "Avari, qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragantes multa miserabilia perpetraverunt. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuvenes tantum ut iumenta pro libidine exercenda secum trahentes, totam Pannoniam usque ad internecionem deleverunt."
- 19) Tuto domněnku vyslovuje H.Lowmiański, Początki IV, s. 388, avšak bez argumentů. Obširně ji zdůvodňuje G.Györffy (The Original, s. 14-17; Landnahme, s. 236-238). Podle něho je třeba známou legendu o bílém koni, za něhož Arpád získal listí od Svatopluka novou vlast, vykládat jako formální spojeneckou smlouvu mezi Svatoplukem a Maďary, uzavřenou podle nomádkého způsobu tak, že Svatopluk přisahal na vodu, trávu, sedlo a uzdu. Touto smlouvou začalo "zaujetí země". Tato konstrukce je však značně pochybná, srov. ex-

kurs II. Podle Sz. de Vajaye, Der Eintritt, s. 22, zase roku 894 zanikla Velká Morava. Spojuje totiž tvrzení Annales Fuldenses a.a. 894, že Maďaři tehdy "překročili Dunaj" (ultra Danubium peragentes - viz pozn. 18), s vyprávěním uherského Anonymy (Gesta Hungarorum, c. 46, SHR I, s. 93-94) o tom, jak Arpád překročil u Budy Dunaj, a dále se zprávou Kroniky ze 14. století (c. 23, SHR I, s. 281), že Maďaři porazili u Bánhidy Svatopluka s celým jeho vojskem. S konečnou platností byla ovšem moravská samostatnost zničena v letech 904-906 (tamtéž, s. 41). Celá tato konstrukce ztroskotává na tom, že současný pramen (Annales Fuldenses) o všech těchto dějích nic neví, a také na tom, že ve starých Gestech z 11. století, o něž by se tyto zprávy musely opírat, jméno Svatoplukovo zřejmě nebylo.

- 20) O válce Symeona s Byzancí v letech 894-896 srov. G. T. Koliás, Léon Choreospathes magister, proconsul et patrice, Athen 1929, s. 21-34; G. Cankova-Petkova, Parvata vojna mežu Balgarija i Vizantija pri car Simeon i vazstanovjaneto na balgarskata targovija a Caringrad, Izvestija na Instituta za istorija 20, 1968, s. 167-200; I. Božilov, Kám chronologijata na balgarsko-madžarskata vojna pri car Simeon (894-896), Voennno-istoričeski sbornik 1971, nr. 6, s. 20-33, a týž, Istoriija na Balgarija II, Sofija 1981, s. 280-283; P. Király, Óbolgár forrás a 894-896. Évi Magyar-bolgár háboruroi, Századok 111, 1977, s. 320-328.
- 21) O tomto poselství W. Seibt, Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie, Wien 1976, s. 24-25.
- 22) I. Božilov, Kám chronologijata, s. 22.
- 23) Annales Fuldenses a.a. 894 (MMFH I, s. 121): "Pax tempore autumni inter Baiuorios et Moravos compacta est."
- 24) Přímé zprávy o politické příslušnosti Potisí koncem 9. století nemáme. Jisté je pouze, že Bulhaři drželi roku 892 sedmihradské solné doly (viz dále pozn. 3) a že roku 886 ovládali území při ústí Tisy (Theofylakt, Život Klimentův, c. 16, 47, MMFH II, s. 233, o bulharském správci Bělehradu). V roce 882 došlo k válce Svatopluka s Bulhary (Annales Fuldenses a.a. 884, MMFH I, s. 114), k datu H. Lowmianski, Początki IV, s. 352. Ta se nemohla odehrát jinde než v horním Potisí, kde si byly Velká Morava a Bulharsko nejbliže jakožto přímí sousedé. Příčinou této války byla nejspíše Svatoplukova expanze směrem k Tise. Kombinací údajů Konstantina Porfyrogeneta o usazení se Maďarů roku 896 na území Velké Moravy v Potisí a údaje stížného listu bavorských biskupů z roku 900 o tom, že Moravané mezi sebe přijali nemalé množství Maďarů, dospíváme k tomu, že Moravané drželi (asi od roku 881) větší část Potisí. (Ostatní v této souvislosti uváděné prameny, zejména Gardízi a Masúdi, nejsou již tak jednoznačné a je lépe je nebrat v úvahu.)

- 25) Annales Fuldenses a.a. 896 (MMFH I, s. 122).
- 26) Konstantin Porfyrogenetos, De administrando imperio c. 40 (MMFH I, s. 294-395).
- 27) Viz dále v textu (MMFH I, s. 137).
- 28) Regino, Chronicon a.a. 889 (MMFH I, s. 137).
- 29) Dokázal to bezpečně G. Györffy, Sur la question, s. 284n., týž, Landnahme, s. 233n. K Reginonovu způsobu práce srov. K. F. Werner, Zur Arbeitsweise des Regino von Prum, Die Welt als Geschichte 19, 1959, s. 96-116, a D. Třeštík, Počátky Přemyslovců, Praha 1981, s. 80n. Na zvláštní nápad přišel P. Ratkoš, Pramene, s. 140, a týž, Vzťahy, s. 803. Předpokládá (zřejmě podle C. A. Macarteneý, The Magyars in the Ninth Century, Cambridge 1930, s. 70), že Regino měl byzantský pramen, a domýšlí si, že zde byl příchod Maďarů do Karpatské kotliny datován podle antiochejské éry léty 6396/6397, tj. 896/897, Regino si však datum převedl podle cařihradské éry: 6396-5508 = 889.
- 30) Konstantin udává dvě rozmezí, 50 a 55 let (De administrando imperio c. 37, edd. G. Moravcsik, R. H. Jenkins, Budapest 1949, s. 166). Přednost je třeba dát údají 55 let, srov. J. Bury, The Treatise De administrando imperio, Byzantinische Zeitschrift 15, 1906, s. 563, 568.
- 31) Přidrží se G. Györffyho, Sur la question. Jinak srov. P. Diaconu, Les Petschenégues au Bas-Danube, Bucarest 1970.
- 32) Annales Fuldenses a.a. 896 (ed. F. Kurze, SS rer. Germ. 1891, s. 130).
- 33) Proto většina autorů přijímá Konstantinovo tvrzení, srov. přehled u I. Božilova, Balgarija i Pečnėzite (896-1018 g.), Istoričeski pregled 29, 1973, nr. 2, s. 39. Srov. i týž, Kám chronologijata, s. 33.
- 34) O tom obšírně C. A. Macarteneý, The Magyars, s. 113-121.
- 35) Podle Reginona ležely tyto "solitudines" v sousedství krajin (fines, kontext sotva dovoluje překládat "hranice") Karantánců, Bulharů a Moravanů. Stejnou geografickou situací popisuje Alfréd Veliký (Orosius, MMFH III, s. 338): "A tito Moravané ... na jih od nich, na druhé straně řáky Dunaje je země Korutany ... Odtud na východ od země Korutanců za pustinou je země Bulharů ... A na východ od nich (Moravanů) jsou Dákové, když byli dříve Gótové." Dále srov. (s. 340): "A na jih od Istrie je moře Wendel, které se nyní nazývá Jaderské; a na severozápadě (jsou) hory, které se nazývají Alpy, a na sever je ta pustina, která je mezi Korutany a Bulhary." Vědomost o této pustině měl Alfréd jistě z mapy, která byla aktualizovanou verzí mapy Orosiovy (G. Labuda, Źródła, sagi i legendy do najstarszych dziejów Polski, Warszawa 1960, s. 41-42). Byla tu vyznače-

na mezi Korutanci a Bulhary a zároveň na sever (vlastně na severovýchod vzhledem k projekci užívané na těchto mapách, srov. k tomu názorný výklad u L.E.Havlíka, Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého, Vznik a počátky Slovanů 5, 1964, s. 63-67) od Istrie. Korutance považuje Alfréd za stejný německý národ jako Šváby či Bavory (G.Labuda, Zródla, s. 30), což prozrazuje, že neměl na mysli slovanské Korutance v Alpách, nýbrž Arnulfovo "regnum Carantanum", zaujímající i celou Panonii s Blatenským knížectvím (B.Grafenauer, Großmähren, Unterpannonien und Karantaniën, in: Das Großmährische Reich, Praha 1966, s. 382), neodráží se tu tedy antický stav, staré Noricum, jak chce J.Linderski, Alfred the Great and the Tradition of Ancient Geography, Speculum 39, 1964, s. 435). Proto také není mezi Moravou a "Korutany" žádná jiná země, dnešní Dolní Rakousy na jih od Dunaje jsou počítány k "regnum Carantanum". Jeho východní hranicí byl Dunaj ve svém severojižním toku, v oblasti ústí Tisy (u Bělehradu) začínalo bulharské panství, zaujímající i Sedmihradsko a pravděpodobně i levobřežní Potisí (viz pozn. 24). Zde však byla na Alfrédově mapě nepochybně i Dácie, ležící podle něho na východ (jihovýchod) od Moravanů. Vědomost o ní, jakožto o bývalých sídlech Gótů, převzal Alfréd od Orosia a vůbec ze staré chorografické tradice (o ní J.Linderski, Alfred, s. 436, a S.Brezeanu, Les Roumains et la "silence des sources" dans le "millénaire obscur", Revue roumaine d'histoire 21, 1982, nr. 3/4, s. 395-403; týž, "La Bulgarie d'au-delà de Ister" à la lumière des sources écrites médiévales, Etudes balcaniques 1984, nr. 4, s. 131-133). V této tradici také figurovala "deserta Boiorum", kladená na západní hranici Panonie nebo do okolí Savarie a Scarbantie (J.Linderski, Alfred, s. 438, a J.Dobiáš, Dějiny československého území před vystoupením Slovanů, Praha 1964, s. 30 a passim). Byla živá i v 9.století, jak o tom svědčí Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvaviensibus a.a. 858 (MMFH I, s. 337): "Rastizlav iureiurando pactum fecit cum Carolomanno et coeperunt iterum instaurari deserta Boiorum, in pace et absque bello sedebant." Nebyla však totožná s Reginonovou a Alfrédovou pustinou. Ta byla na Alfrédově mapě umístěna na východ od Korutan, mezi nimi a Bulhary a na severovýchod od Istrie. Další zde uvedenou zemí byla Dácie. To vše odráželo ne starou antickou tradici, nýbrž aktuální stav. Z aktuálního stavu pocházelo regnum Carantanum a bulharské panství v Banátu a snad i v Potisí, učeného původu, avšak také aktualizovaného byla Dácie i ona pustina. Dácie nebyla prázdným geografickým pojmem, ale politickou jednotkou (S.Brezeanu, Les Roumains), a stejně reálná byla i ona "poušť". Nemohla to být "deserta Boiorum", musela to být uherská puszta mezi Dunajem, tvořící východní hranici "regnum Carantanum", a Tisou, tvořící východní hranici Bulharska. Ji znal i Regino. Nebyla tedy totožná s Panonií (jak chce J.Linderski, Alfred,

s. 439, a V.Gjuselev, Bulgarien und die Balkanhalbinsel in den geographischen Vorstellungen des angelsächsischen Königs Alfred der Große (871-901), Byzantino-Bulgarica 4, 1973, s. 97-98) a ani s částí dolní Panonie mezi Sávou a Drávou (jak chce L.E.Havlík, Slované, s. 80).

- 36) O tom obšírně V.P.Šušarin, Russko-vensterskije otnoženija v IX v., in: Meždunarodnyje svjazi Rossii do XVII v., Moskva 1961, s. 131-179, a H.Lowmiański, Początki Polski V, Warszawa 1973, s. 52-71.
- 37) Roku 892 se obrátil Arnulf na bulharského panovníka Vladimíra s žádostí, aby nedovolil prodávat Moravanům sůl (Annales Fuldenses a.a. 892, MMFH I, s. 119). Srov. k tomu V. Chaloupecký, Dvě studie k dějinám Podkarpatska, Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 3, 1925, s. 133-182; P.Ratkoš, K otázce hranice Veľkej Moravy a Bulharska, Historický časopis 3, 1955, s. 214n., O.R. Halaga, Soľné hrady v Potisí a ranefeudálne pohraničie, Nové obzory 4, 1962, s. 84n.; M.Kučera, Vývoj soľného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 15, 1964, s. 72-76; P.Panaitescu, Einführung in die Geschichte der rumanischen Kultur, Bucarest 1977, s. 164-165. Dnes je celkem obecně uznáváno, že jde o sůl ze solných dolů v Sedmihradsku.
- 38) Tj. tradice zachovaná v uherských kronikách (viz exkurs II) i tradice zachovaná u Konstantina Porfyrogeneta, obě maďarského původu (viz exkurs II) a obě kladoucí původní sídla Maďarů do Potisí.
- 39) Stížný list bavorských biskupů z roku 900 (MMFH III, s. 24ln.): "Ipsi (tj. Moravané) enim crimen, quod nobis semel factum imposuerunt, multis annis peregerunt. Ipsi Ungariorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudochristianarum penitus detonderunt et super nostros christianos in miserunt, atque ipsi super venerunt, et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios per ima carcerum fame et siti perdiderunt, innumeros vero exilio deputaverunt et nobiles viros ac honestas mulieres in servitium redegerunt; ecclesias dei incenderunt et omnia aedificia deleverunt, ita ut in tota Pannonia nostra maxima provintia, tantum una non apparet ecclesia, prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt." List považoval za falzum ze souboru Pilgrimových falz A.Gombos, A honfoglaló magyarok kalandozása (898-904), Hardtörténelmi közlemények 28, 1927, s. 429-519, jeho pochybnosti však spolehlivě vyvrátil R.Marsina, Studie k Slovenskému diplomatáru I, Historické štúdie 16, 1971, s. 82-88.
- 40) Z.Klanica, Náboženství a kult, s. 119. Hroby jedinců pohřbených před branou ohrazeného pphřebiště budeme muset in-

terpretovat zřejmě jako hroby pohanů, což v našem případě samozřejmě souhlasí.

- 41) Tak je určuje T.Kučerovská, Nález severoitalských mincí na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic, Moravské numismatické zprávy 13, 1973, s. 10-15, a táž, Die Zahlungsmittel in Mähren im 9. und 10. Jahrhundert, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave II, Bratislava 1980, s. 215-219.
- 42) Toto datování, zejména pokud jde o široké denáry Lambertovy, navrhuje Ph.Grierson (cituje T.Kučerovská, Die Zahlungsmittel, s. 226).
- 43) Vyobrazení u T.Kučerovské, Die Zahlungsmittel, s. 217.
- 44) Srov. G.Nevidzanský, K významu a vypovedacej schopnosti mincí v staromaďarských hrobech, Slovenská numizmatika 6, 1980, s. 121-130, a L.Kraskovská, Die Funktion der Münzen in altmagyarischen Gräbern in der Slowakei, Slovenská archeológia 34, 1986, s. 357-363.
- 45) Číslo podle materiálu shromážděného L.Huszárem, Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken, Acta Archaeologica ASH 5, 1955, s. 61-102, a W.Schulze, Das ungarische Kriegergrab von Aspers-Lés-Corps, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums in Mainz 31, 1984, s. 473-514.
- 46) O nich G.Fasoli, Le incursioni ungare in Europa nel secolo X (Biblioteca storica Sansoni, NF 11), Firenze 1945, a Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 29n., 38n.
- 47) Poukazuje na to Ph.Grierson, který z toho vyvozuje, že Lambertovy mince z Mikulčic nemohly být součástí italské kořisti Maďarů (srov. T.Kučerovská, Die Zahlungsmittel, s. 226), to však může sotva být považováno za pádný argument.
- 48) T.Kučerovská (Nález, s. 14n.; Die Zahlungsmittel, s. 218n.) se domnívala, že mince se dostala do Mikulčic prostřednictvím obchodních styků, avšak už diskuse o jejím referátu ukázala, že mince sem musely přijít jako kořist z italských tažení Maďarů (M.Kučera, S.Suchođolski, E.Kolníková, srov. Rapports II, s. 224-227), přičemž M.Kučera myslel na účast Moravanů na těchto maďarských výpravách (s. 224). Rozhodující skutečností je však to, že mince byly původně našity na oděv, což mohl v Mikulčicích provést jen Maďar, či (jak chce M.Kučera) Slovan oblékající maďarský kroj. Tato druhá možnost padá, uvědomíme-li si zvláštní umístění obou hrobů na ohradou křesťanského hřbitova. Šlo jistě o pohany - tedy Maďary.
- 49) Překvapující zejména pro archeology, kteří nejsou pochopitelně zvyklí vidět ve svém materiálu odraz konkrétních historických událostí (ačkoliv na druhé straně spojují bez rozpaků zánik hradišť s konkrétními válečnými událostmi,

v Polsku prý například téměř všechna raně středověká hradiště zanikla v důsledku tažení Břetislava I. roku 1039). Srov. k problému J.Herrmann, Archäologische Quellen. Analyse historischer Strukturen und Rekonstruktion von Ereignisgeschichte, Slovenská archeológia 34, 1986, s. 249-259.

- 50) Vyplývá to z Reginovy zprávy (a.a. 889, viz pozn. 28). Regino psal roku 908, viz pozn. 72.
- 51) Annales Fuldenses a.a. 896 (MMFH I, s. 123).
- 52) L.E.Havlík v MMFH III, s. 242, pozn. 42; týž, Slované a Maďari, s. 69, to vykládá na nájezd na Bavorsko na podzim roku 900, ačkoliv list byl psán už v červnu t.r.!
- 53) Tvzení stížného listu, že Moravané ostříhali podle maďarského zvyku hlavy "svých lžikřestanů" a poslali je na "naše křestany", se vztahuje právě na tyto válečné akce ("takže v celé Panonii není vidět ani jediný chrám" - viz pozn. 39). Nesvědčí to o tom, že by Moravané přebírali maďarské zvyky a kroj, je tu zřejmě míněna válečná lest Moravanů, kteří své lidi pustošící Panonii převlékli za Maďary. Pálili a loupili kostely, proto jsou označeni jako "pseudochristiani". Zda je to pomluva či ne, je ovšem těžko rozhodnout.
- 54) Stížný list bavorských biskupů z roku 900 (MMFH III, s. 240): "Quod nos prefati Sclavi criminabantur cum Ungariis fidei catholicam violasse et per canem seu lupum aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse atque, ut in Italiam transirent, pecuniam dedisse ..." Způsob přísahy, "při psu či víku i při jiných nejbezbožnějších a pohanských věcech", plně odpovídá zvyku tureckých národů, je proto sotva možno pochybovat o tom, že k přísaze skutečně došlo a že jí ovšem skládal Arnulf. Srov. Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 27-29 s literaturou, a G.Fasoli, II re d'Italia, s. 5ln.; G.Gyorffy, Landnahme, s. 242.
- 55) "Ut in Italiam transirent", tj. aby přešli, přestěhovali se do Itálie.
- 56) Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 29-35; A.Gombos, A honfoglaló magyarok, s. 429-497, G.Fasoli, Le incursioni, s. 91 až 111.
- 57) E.Dümmler, Geschichte II, s. 471.
- 58) Ukazuje na to reakce na nabídku míru, kterou přineslo maďarské poselství, vyslané už po návratu Maďarů z Itálie na podzim roku 900 (Annales Fuldenses a.a. 900, MMFH I, s. 127).
- 59) Došlo k tomu někdy v červenci-srpnu. Srov. Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 32.
- 60) Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 32.

- 61) O nich Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 33n.
- 62) Annales Fuldenses a.a. 900 (MMFH I, s. 127); E.Dümmler, Geschichte II, s. 508n.; V.Novotný, ČD I.1, s. 431.
- 63) Annales Fuldenses a.a. 900 (MMFH I, s. 127n.), E.Dümmler, Geschichte II, s. 513n.; Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 33 (zde další prameny). Na to, že Isanrikovo území bylo ušetřeno, poukázal L.Havlík, Starí Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12.století, Rozpravy ČSAV, řada SV, 73, seš. 9, Praha 1963, s. 70n. G.Györffy, The Original, s. 26n.; týž, Landnahme, s. 243, vyvozuje ze skutečnosti, že roku 900 táhlo maďarské vojsko po levém, severním břehu Dunaje, to, že Maďari již tehdy obsadili slovenské části velkomoravského území. Věc se však vysvětluje snadno tím, že Maďari tehdy byli spojenci Mojžíra II.
- 64) Annales Fuldenses a.a. 901 (MMFH I, s. 128); E.Dümmler, Geschichte II, s. 513n.; V.Novotný, ČD I.1, s. 432.
- 65) Annales Alamaniaci (cod. Modotinenensis) a.a. 902 (ed. W. Lendi, Untersuchungen, s. 187): "Et bellum in Mahara cum Ungaris et patria vincita." Naproti tomu uvádí Chronicon Suevicum universale a.a. 902 (MG SS XIII, p. 66, MMFH I, s. 160, srov. IV, s. 394): "Ungarii a Maruis occiduntur." Kronika je výtahem z nezachované tzv. Švábské světové kroniky, považované nyní za nezachované dílo Herimanna z Reichenau (R.Buchner, Der Verfasser der Schwäbischen Weltchronik, Deutsches Archiv 16, 1960, s. 389-396; domněnka I.S.Robinsona, Die Chronik Hermanns von Reichenau und die Reichenauer Kaiserchronik, Deutsches Archiv 36, 1980, s. 84n., že Chronicon Suevicum universale je výtahem z Herimanna, je málo přesvědčivá). Z Chronicon Suevicum universale se zpráva dostala do rakouských analů a do Chronicon Wirziburgense, která zase byla základem Frutloffovy kroniky. Odtud přešla do dalších děl, částečně zkomolená ("amaris" místo "a Maruis") a zčásti i pod špatnými daty 903, 905 a 906. K výkladu podanému v textu srov. K.Reindel, Die bayerischen Liutpoldinger (893-989), München 1953, s. 39. G.Györffy, Landnahme, s. 243, pozn. 37, tvrdí, že původním pramenem jsou Annales Alamaniaci, z nichž opisoval Herimann z Reichenau, který jejich textu neporozuměl a napsal pravý opak (Herimanni Chronicon a.a. 902, MMFH I, s. 170: "Ungarii Marahenses petunt, pugnaque victi, terga verterunt"). Jenže původním textem Herimannovým je zřejmě text Chronicon Suevicum universale (Epitome Sangallenses) a tento text mohl sotva vzniknout neporozuměním Annales Alamaniaci. Herimannovým pramenem pro tyto zprávy nebyly ostatně zachované Annales Alamaniaci, ale nějaké jiné švábské analý, nyní nezachované. Jeho zpráva má proto samostatnou hodnotu. L.E.Havlík, Morava v 9.století, s. 97, a týž, Slované a Maďari, s. 71, zase staví na zprávě Annalisty Saxa a.a.

- 906 (MMFH IV, s. 400): "Ungari a Marahis ceduntur" dalekosáhlé domněnky o přežívání státního života na Moravě. Není to ostatně nic nového, na tuto zprávu už poukazoval F.Palacký, Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě I, nové vydání Praha 1928, s. 150, další analogické zprávy různých analů a kronik sebral P.Ratkoš, Vztahy, s. 805, který je také přesvědčen, že zprávy se vztahují k roku 906. Všechny bez výjimky ale pocházejí z Chronicon Suevicum universale, kde je správné datum 902. Srov. ke zprávě Annalisty Saxa i V.Novotný, ČD I.1, s. 434, pozn. 5, a H.Lowmianski, Początki IV, s. 392.
- 66) MMFH IV, s. 114-119; přehled názorů a literatura: D.Třeštík, "Trh Moravanů", s. 869n. K ní ještě P.Johanek, Die Raffelstetterer Zollordnung und das Urkundenwesen der Karolingerzeit, in: Festschrift für Berend Schwineköper zum siebzigsten Geburtstag, Sigmaringen 1982, s. 87-103. K datování podotýká G.Györffy, Landnahme, s. 243, pozn. 57, že písemnost mohla vzniknout i v roce 902, protože pasovský biskup Richar zemřel už 16.září 902 a v listině jmenovaný biskup Pasova Burkard mohl nastoupit hned poté. To je samozřejmě možné, i když málo pravděpodobné. Faktem je, že Burkard vystupuje v této funkci poprvé 12.srpna 903.
- 67) D.Třeštík, "Trh Moravanů", s. 878. Ztotožňuji zde tento trh s trhem konaným podle arabské Anonymní relace každý měsíc v hlavním městě Svatoplukovy říše. Nověji popírá F.Kmietowicz, Die Titel der Slawenherrscher in der sog. "Anonymen Mitteilung", einer orientalischen Quelle (Ende des neunten Jahrhunderts), Folia Orientalia 19, 1978, s. 13 až 34, souvislost tohoto údaje se Svatoplukem, jeho rekonstrukce tohoto jména: swjt malik, "svatý (mocný) král" kyjevských Polanů, je však naprosto nepřesvědčivá.
- 68) O tomto obchodu D.Třeštík, "Trh Moravanů", s. 888-890. Z novější literatury: E.Ashtor, Aperçus sur les Radhanites, Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 27, 1977, s. 245-275; Ch.Verlinden, Traite des esclaves et cols alpins au Haut Moyen Age, in: Tiroler Wirtschaftsstudien, 33. Folge, Innsbruck 1977, s. 377-388; týž, A propos de la place des juifs dans l'économie de l'Europe occidentale aux IXe et Xe siècles, in: Storiografia e storia. Studi in onore di E.Dupré-Thésider I, Roma 1974, s. 21-37; J.Jacobi, Antwort auf einige Fragen über die Radanija, Der Islam 52, 1975, s. 226-238; týž, Bemerkungen zur Etymologie von Radanija, Folia Orientalia 17, 1976, s. 175-188; M.Gil, The Radhanite merchants and the Land of Radhan, Journal of the Economic and Social History of the Orient 17, 1974, s. 299-328; O.Tůma, Great Moravia's Trade Contacts with the Eastern Mediterranean and the Mediating Role of Venice, Byzantinoslavica 46, 1985, s. 67-77.

- 69) Jde o donaci chorobiskupa Madalwina pasovskému biskupství (MMFH III, s. 88n.). O Madalwinovi srov. F. Zagiba, *Das Geistesleben der Slawen im frühen Mittelalter* (Annales Instituti Slavici 7), Wien-Köln-Graz 1971, s. 69 a passim.
- 70) Annales Alamani (cod. Modoetiensis) a.a. 904 (ed. W. Lend, s. 186): "Ungari dolo ad convivium a Baugariis vocati. Chusal dux eorum sui que sequaces cocisi sunt." Cod. Tur. téchže análů má zprávu zařazenou k roku 902 (tamtéž): "Ungari a Baioariis ad brandium vocati plures occiduntur." Sz. de Vajay, *Der Eintritt*, s. 34-35, se rozhoduje pro rok 902, G. Györffy, *Système des résidences d'hiver et d'été chez les nomades et les chefs hongrois au Xe siècle*, Lisse 1976 (reprint z *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 1, 1975, s. 45-153), s. 13 a pozn. 36, dokazuje původnost data 904.
- 71) Srov. G. Györffy, *Système*, s. 12n.
- 72) Ne rok 902, jak se domnívá G. Györffy, *Landnahme*, s. 243. Bezpečně datování vyplývá z Reginona. Když psal roku 894 o smrti Svatoplukově, dodal, že "jeho království drželi jeho synové nešťastně po krátkou dobu, neboť Maďaři všechno až do základů zpusťovali" (MMFH I, s. 140: "cuius regnum filii eius paucō tempore infelicitate tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus"). Protože Regino psal roku 908, muselo ke zpusťování Moravy dojít nějakou dobu před rokem 908. Kronika ovšem končí rokem 906, přestože předmluva je datována rokem 908. G. Györffy (*Landnahme*, s. 24), pozn. 57) proto tvrdí, že Regino ukončil svou kroniku už roku 906 a roku 908 jen připojil předmluvu, z čehož plyne, že ke zpusťování Moravy muselo dojít delší dobu před rokem 906, tedy roku 902. To však není vůbec jisté, víme, že ještě Siegbert z Gembloux měl před sebou exemplář kroniky sahající do roku 908 včetně (srov. R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte III*, Berlin 1960, s. 7). L. E. Havlík (*Morava*, s. 97, a *Slované a Maďaři*, s. 71) poukazuje na to, že podle *Annalium Saxa* zvítězili ještě roku 906 Moravané nad Maďary, to je však omyl, viz pozn. 65. Dále tvrdí (tamtéž), že maďarské vojsko útočící roku 906 nemuselo projít už podrobenou Moravou (což je možné) a že bylo vedeno Slovy, kterými mohli být i Moravané. To druhé je však zase omyl, způsobený špatným překladem Vidukindova textu v MMFH. Vidukind I.20 píše: *exercitus Ungariorum a Slavis conductus multa strage in Saxonia facta et infinita capta preda, Dalamantiam reversi ... Conductus je tu odkazem na kap. I,17, kde se mluví o tom, že Dalemunci přivedli proti Sasům, kteří je napadli, Maďary ("conduxerunt adversus eum Avaras, quos modo Ungaris vocamus"). MMFH IV, s. 388, překládá v kap. I,17 správně "přivedli", v kap. I.20 však překládá (vojsko) "vedené", místo "přivedené". Důležitým Havlíkovým argumentem (*Morava*, s. 98, *Slované a Maďaři*, s. 72, *Moesle*, s. 8-9) je tvrzení, že v Pasově se ještě roku 974 vědělo, že na Moravě byla čtyři biskupství,*

která nerušeně trvala až do té doby, kdy Maďaři vtrhli do Bavor, tj. (podle Havlíka) do roku 910. Jde o to, že pasovský biskup Pilgrim psal kolem roku 974 papeži Benediktovi (VI. nebo VII.), že "quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios septem antistites eadem orientalis Pannonia habuit et Mesia ...; quorum etiam quatuor, usque dum Ungri regnum Bauariorum invaserunt, sicut presentī tempore cognitum est etati, in Moravia manserunt." L. E. Havlík vztahuje slova "usque dum Ungri regnum Bauariorum invaserunt" na konkrétní maďarský nájezd na vlastní bavorské území za Enží, tj. na nájezd z roku 910), o něm Sz. de Vajay (*Der Eintritt*, s. 48n.). To je však naprosto libovolné. Maďaři vlastní Bavorsko nikdy ve větším rozsahu nepusťovali, Arnulf byl od roku 908 jejich spojencem a i srážky s Maďary roku 908 a 910 byly akcemi nepatrného rozsahu proti malým oddílům, nepodřizujícím se disciplíně hlavního vojska (Sz. de Vajay, *Der Eintritt*). Povšechný Pilgrimův údaj nelze vztahovat na konkrétní válečnou akci, ale na celkový stav, nastalý po usazení se Maďarů v Pannonii roku 900 a zejména po bitvě u Bratislavy roku 907. Liutprand (*Antapodosis II.2*, MMFH I, s. 147) si už roku 958 představoval, že Maďaři obsadili "fines Bagoariorum" hned po smrti císaře Arnulfa, tj. v roce 900. Podobného rázu byly jistě i představy Pilgrimovy. Liutprand zde také říká, že Maďaři současně "Maravonorum gentem ... sibi vendicant" a Ruotger píše v letech 966-967 ve svém životě Brunonově (c. 3, MMFH II, s. 184 - odtud pochází i zpráva ve *Folcuini*, *Gesta abbatum Lobiensium* c. 25, MMFH II, s. 45), že Maďaři překročili za Jindřicha I. (911-936) hranice Moravanů, kterýchžto se nedlouho předtím zmocnili. Z toho vyvozuje L. E. Havlík (*Morava*, s. 100, *Slované a Maďaři*, s. 73), že Maďaři prošli Moravou při nájezdech do říše za Jindřicha I. v letech 924-926 nebo 933 a že tedy předtím si učinili Moravu poplatnou (dle Liutpranda: "vendicant"). Uzavírá pak, že moravský stát existoval nerušeně až do let 924-926, kdy "došlo k novému boji s Maďary, který teprve v této době měl závažnější následky: "nastolení tributárnosti Moravy maďarskému chánu (1) ... teprve s tímto datem souvisela změna v centrální vládě; snad i konec vlády mojmírovské dynastie nebo její hlavní větve a snad i úpadek arcibiskupství. Nešlo však o zánik moravského státu, neboť tributárnost není synonymem pro takový závěr" (*Slované a Maďaři*, s. 74). To vše stojí na jediném slovu "vendicant". Havlík se domnívá, že znamená "učinili si poplatnou" (*Moravu*) nebo (nejnověji v: *Kronika o Velké Moravě*, Brno 1988, s. 226) "přisvojili si výkupné (za mír) národa Moravanů", spojuje tedy toto slovo s "vendere". "Vendicare" opravdu v běžných slovnících nenajdeme, musíme však hledat pod "vindicare" - uvést pod svou moc. (Tak je také "vendicare" přeloženo v MMFH I, s. 147.) S "vendere" nemá nic společného a tím méně s nějakým "výkupným za mír". Maďaři si tedy Moravu neučinili poplatnou a nedošlo k tomu

- v letech 924-925, stejně jako moravská biskupství netrvala do roku 910. Ruotger říká, že Maďaři se zmocnili Moravy "nedlouho" předtím, než v letech 924-926 vtrhli do říše. Tento neurčitý časový údaj nic neříká, pozdní autor měl o datu zpusťování Moravy stejně nejasné představy jako Liutprand, který je s určitostí o to přesnější, o co vynější, položil do roku 900.
- 73) Anonym, Gesta Hungarorum c. 33-37 (MMFH I, s. 223-229). Podle Šimona z Kézy, Gesta Hungarorum c. 25 (MMFH I, s. 264) došlo k rozhodující bitvě se "Svatoplukem" u Báhidy (u Taty na pravém břehu Dunaje, jihovýchodně od Komárna).
- 74) Ani v roce 870 se Morava nestala franskou markou (viz exkurs I) a i nejvíce nenávisťné vyjádření ze strany Bavorů (stížný list bavorských biskupů z roku 900, MMFH III, s. 238): "Et quoniam armis sibi (franští králové) eos (Moravany) defenderunt et in servitium redegerunt, idcirco iure proprio tributarios habere debuerunt et debent, et sive velint, sive nolint, regno nostro subacti erunt", nepožaduje více než placení tributu, chápaného ovšem jako "servitium" zakládajícího vztah "servitus". O nějaké přičlenění k říši rozhodně nešlo.
- 75) Annales Fuldenses a.a. 898 (MMFH I, s. 124).
- 76) Prameny sebral K.Reindel, Die bayerischen Liutpoldinger, s. 62-70. K bitvě naposled M.Vyvíjalová, Bitva pri Bratislave roku 907, Študijné zvesti AV SAV 21, 1985, s. 221 až 247, a P.Ratkoš, Vzťahy, s. 805-809 (oba s přílišnou důvěrou v Aventina a M.Vyvíjalová nadto s hypotézami, jež zde nelze vyvracet).
- 77) K termínu F.Graus, Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, ČsČH 13, 1965, s. 1-17.
- 78) Konstantin Porfyrogenetos, De administrando imperio c. 41 (MMFH III, s. 399n.): "Po smrti tohoto Svatopluka setrvali (bratři) v míru, ale když pak mezi ně vpadl svár a roztržka a oni zvedli proti sobě navzájem občanskou válku, přišli Turci, zcela je zničili a zmocnili se jejich země a doposud ji obývají. A ti, co z obyvatelstva zbyli, byli rozptýleni a utekli se k sousedním kmenům, k Bulharům, Turkům, Charvatům a k ostatním národům"; I. Život Naumův (MMFH II, s. 179): "Po nemnoha letech přišli Uhři, národ panonský, a poplenili jejich zemi a zpusťovali ji; nu a ti, které Uhři nevzali v plen, uprchli prostě do Bulharska." Určení zemí, do nichž uprchli Moravané v obou pramenech, není třeba brát doslova, Konstantin prostě jmenuje ty národy, o nichž si představoval, že sousedí s Velkou Moravou, a podobně postupuje i Život Naumův. Nejde také o všechny obyvatele Moravy, nýbrž především o vládnoucí vrstvu.
- 79) J.Poulik, Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: J.Poulik, B.Chropovský a kol., Velká Mo-
rava ..., s. 71; B.Chropovský, A.Ruttkay, Archeologický výzkum, s. 282. Otázka je ovšem poněkud komplikována problematikou archeologického datování 10.století na Moravě. Srov. k tomu M.Štěpánek, Opevněná sídliště 8.-12.století ve střední Evropě, Praha 1965, s. 140n.
- 80) D.Třeščík, "Trh Moravanů", s. 892.
- 81) A.Ruttkay, Problematika, s. 151n. (zde další literatura).
- 82) Anonymi, Gesta Hungarorum, c. 51, 52 (SHR I, s. 104-106). Anonyma bere vážně Sz. de Vajay, Der Eintritt, s. 38, 41, 96, a L.Dralle, Zur Vorgeschichte und Hintergründen der Ostpolitik Heinrichs I., in: Europa Slavica - Europa Orientalis, Berlin 1980, s. 113.
- 83) G.Györffy, István király, s. 57; týž, Arpad, s. 135; týž, in: Magyarország története I, s. 604.
- 84) F.J.Beranek, Lundenburg, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 5, 1941, s. 51-82.
- 85) B.Dostál, Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 22/23, 1977/78, s. 103-134.
- 86) K předchozímu podrobně D.Třeščík, Laudentenburh (v tisku).
- 87) Přehled podává naposledy L.E.Havlik, Morava, s. 9n.
- 88) F.Graus, L'empire de Grande-Moravie, sa situation dans l'époque et sa structure intérieure, in: Das Großmährische Reich, Praha 1966, s. 205-219; týž, Die Entstehung, s. 10n.; H.Bulín, Aux origines des formations étatiques des Slaves de moyen Danube au IXe siècle, in: L'Europe aux IXe-XIe siècles, Varsovie 1968, s. 197-204.
- 89) B.Krzemińska, D.Třeščík, Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11.století). Hospodářské dějiny 1, 1978, s. 149-225. Studie vyšla ve výtahu v ČsČH 27, 1979, s. 113-130, německy v Acta Poloniae historica 40, 1979, s. 5-32, maďarsky v Világtörténet 1979, č. 2, s. 8-32, rusky v: Etnosocialnaja i političeskaja struktura slavjanskich gosudarstv i narodnostej, Moskva 1987, s. 124-133.
- 90) Viz například K.Modzelewski, Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego. X-XIII wiek, Wrocław etc. 1975, s. 267n.
- 91) D.Třeščík, Bořivoj a Svatopluk. Vznik českého státu a Velká Morava, in: J.Poulik, B.Chropovský a kol., Velká Morava ..., s. 273-301.
- 92) Maďarská historiografie kdysi zdůrazňovala především západní vzory, jejichž adaptace měla být geniálním dílem Štěpánovým. Začínající marxistická historiografie (E.Molnár, E.Lederer aj.) se přiklonila k mínění, že vzory byly slovanské, především velkomoravské. Současné maďarské dějepisectví přejalo prakticky úplně Györffyyho tézi o "polo-

- nomádké" kontinuitě (viz pozn. 6). Podle ní má být hradecká organizace domácího původu (G.Györffy, Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation, Acta Archaeologica ASH 28, 1976, s. 323-358) stejně jako služební organizace (G. Heckenast, Fejedelmi (király) szolgálonépek a korai Árpád-korban, Budapest 1970; G.Györffy, Zur Frage der Herkunft der ungarländischen Dienstleute, Studia Slavica ASH 22, 1976, s. 39-337; G.I.Bolla, Das Dienstvolk der königlichen und kirchlichen Güter zur Zeit des frühen Feudalismus, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio historica 17, 1976, s. 15-43) a i většina institucí arpadovského státu (G.Györffy, István király, týž, Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende, Budapest 1984). Na diskuzi s těmito názory zde není místo, odkazují na práci M.Kučery, Slovensko po páde Velké Moravy, Bratislava 1974, kde jsou seznámenány jeho četné detailní studie, poslední shrnutí v jeho článku Velká Morava a slovenské dejiny, in: Velká Morava (jako pozn. 1), s. 245-271. Srov. i V.Sedlák, Nemadarské vplyvy na začiatku uhorského štátu, Historické štúdie 27, 1984, č. 2, s. 61-82.
- 93) Pokouší se o ni Č.Staňa, Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert, in: Die Bayern und ihre Nachbarn II (Denkschriften der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Bd. 180/2), Wien 1985, s. 157-200, avšak s malým úspěchem: 24 datovaných hradišť dělí do 6 kategorií podle společenské funkce (ne podle formy), přičemž 11 hradišť náleží do značně nejisté kategorie "strážních hradišť". To už samo ukazuje, jak disparátní obraz máme před sebou.
- 94) O dani z míru srov. V.Novotný, ČD I.3, Praha 1928, s. 31 až 33; K.Krofta, Staročeská daň míru, in: Sborník statej posváščených P.N.Miljukovu 1869-1929, Praha 1939, s. 155 až 192; T.Saturník, Tributum pacis, in: Pocta k 60.narozeninám prof. Hpbzy, Praha 1936, s. 16-28; V.Šmelhaus, Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství, Rozpravy CSAV, řada SV, 1964, seš. 9, s. 11-16.
- 95) B.Hóman, Die erste ungarische Steuer, Ungarische Rundschau I, 1912, s. 750-771. Tato daň byla zřejmě známa i v Polsku, srov. K.Buczek, Powołowe-poradnie-podymne, Przegląd Historyczny 63, 1972, s. 1-30.
- 96) Mluví o ní Anonymní relace (ibn Rusta, MMFH III, s. 348: "Jejich král od nich vybírá každoročně daň; jestliže nějaký muž z nich má dceru, vezme z jejích šatů jeden sváteční oděv ročně, a jestliže má syna, vezme z jeho šatů také jeden sváteční oděv ročně. Jestliže nemá ani syna, ani dceru, vezme z šatů jeho ženy nebo jeho otrokyně jeden sváteční oděv."). Není těžko poznat, že je to vlastně daň za plodnost, srov. D.Třeštík, Mír a dobrý rok. Česká státní ideologie mezi křesťanstvím a pohanstvím, Folia Historica Bohemica 12, 1988 (v tisku).
- 97) Její popis je obsažen opět v Anonymní relaci, MMFH III, s. 346n. (ibn Rusta), není ovšem na první pohled jasný. K vkladu této zprávy se vrátím v připravované studii o Anonymní relaci.
- 98) Popisuje ji Ibrahim ibn Jakub (MMFH III, s. 415).
- 99) Srov. K.Bakay, Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung, Acta archaeologica ASH 19, 1967, s. 105-173.
- 100) K tomuto mechanismu B.Krzemieńska, Krize českého státu na přelomu tisíciletí, ČsČH 18, 1970, s. 497n.
- 101) Pro Čechy B.Krzemieńska, Krize, s. 497-542; Pro Polsko: D. Borawska, Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI wieku, Warszawa 1964; J.Dowiat, Dyskusja nad kryzysem państwa piastowskiego w pierwszej połowie XI wieku, Kwartalnik Historyczny 71, 1964, s. 753-759; T.Grudziński, Kryzys polskiej monarchii wczesnofeudalnej w świetle ostatnich badań, Zeszyty Naukowe Uniw. M.Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczne i Społeczne, Historia 2, 1966, s. 17-35. Pro Uhry: G.Kristó, Megjegyzések az ú.n. "pogány-lázadások" kora történetéhez, Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae, Acta historica 18, 1965, s. 36n. Srovnávací studii o těchto pohanských povstáních napsal A. Gieysztor, Uwagi o funkcjach społecznych apostazji i herezji w Europie wczesnośredniowiecznej, in: Z polskich studiów slawistycznych, Ser. 2, Warszawa 1963, s. 53-60.
- 102) Annales Fuldenses a.a. 897 (MMFH I, s. 123) o žádosti Moravanů, aby Arnulf u sebe nepřijímal uprchlíky z Moravy. Srov. V.Novotný, ČD I.1, s. 423. H.Lowmiański, Początki IV, s. 385; L.E.Havlík, Morava, s. 94.
- 103) Annales Fuldenses a.a. 897 (MMFH I, s. 124) o stížnosti Čechů na útlaky od Moravanů. V.Novotný, ČD I.1, s. 424, H.Lowmiański, Początki IV, s. 386; L.E.Havlík, Morava, s. 94.
- 104) Annales Fuldenses a.a. 898-900 (MMFH I, s. 124-127). V.Novotný, ČD I.1, s. 425-431; H.Lowmiański, Początki IV, s. 386; L.E.Havlík, Morava, s. 95.
- 105) Pramenem je stížný list bavorských biskupů z roku 900 (MMFH III, s. 235), srov. L.E.Havlík, Morava, s. 95.
- 106) H.Lowmiański, Początki IV, s. 386. Že nemohl být upočen pro Vislany, dokazuje G.Labuda, Kraków biskupi przed rokiem 100, Studia Historyczne 27, 1984, s. 384n.
- 107) B.Krzemieńska, Krize, s. 528n.
- 108) Předpokládá je V.Vaněček, Stát Moravanů, Velkomoravská říše, in: Velká Morava. Tisíciletá tradice státu a kultury, Praha 1963, s. 35.
- 109) B.Dostál, Slovenské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi, Vlastivědný věstník moravský 20, 1968, s. 3-25, a týž,

Břeclav-Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1975, s. 104-115.

- 110) Z.Klanica, Náboženství a kult, s. 131, datování ovšem není zcela jisté. Není totiž vyloučeno, že stavba existovala po nějakou dobu současně s mikulčickými kostely. Jisté současná s nimi (stála od konce 8. do konce 9.století) je zvláštní kultovní ohrada na Klášteřsku v Mikulčicích, analogická polabské svatyni v Groj Raden. Srov. Z.Klanica, Mikulčice-Klášteřsko, Památky archeologické 76, 1985, s. 474-539.
- 111) B.Krzemińska, Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041), Rozpravy ČSAV, řada SV, 89, 1979, seš. 5, s. 10 a passim; táž, Břetislav I., Praha 1986.
- 112) Srov. například W.Schlesinger, Die Auflösung des Karlsreichs, in: Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben I, Düsseldorf 1965, s. 792-858.

Exkurs I.

Metoděj a "uherský král"

V kap. 16 říká Život Metodějův (dále ŽM, MMFH II, s. 160n.): "Když přišel do dunajských končin uherský král, chtěl jej (tj. Metoděje) vidět. A protože se někteří domnívali a říkali, že od něho nevyvázne bez mučení, přece k němu šel. On však, jak náleží vladáři, tak ho přijal: s úctou, slávou a veselím. A promluviv s ním, jak se slušelo takovým mužům vést rozhovor, propustil ho, oblíbil si ho a políbil, s velkými dary; a řekl mu: "Pamatuj na mne, ctihodný otče, stále ve svých svatých modlitbách."

Není těžko poznat, že to, co je zde líčeno, je setkání s křesťanským panovníkem (srov. F.Grivec, Konstantin und Method, Lehrer der Slaven, Wiesbaden 1960, s. 132) a ne s náčelníkem barbarických Maďarů, s nimiž se už roku 861 setkal Konstantin na své cestě k Chazarům. Ti ho tehdy přepadli "vyjíce jako vlci" a teprve "na boží příkaz se uklidnili a začali se mu klanět" (Život Konstantinův c. 8, MMFH II, s. 78n.; srov. G.Moravcsik, Beiträge zur Vita des Slavenapostels Konstantin, in: To Honor Roman Jakobson, The Hague - Paris 1967, s. 1373 až 1377; P.Király, ŽK VIII.23: vlčskíji vyjušče, Slovo 25-26, 1976, s. 121-126; L.Steindorf, Wolfisches Heulen, Byzantinoslavica 46, 1985, s. 40-49). Slova "korolju ug7róskomu" (dativ absolutní) jsou ve všech rukopisech, proto bylo tomuto údaji věřeno, avšak již A.Brückner (Die Wahrheit über die Slavenapostel, Tübingen 1913, s. 95, pozn. 1; Cyrillo-Methodiana, Kwartalnik Historyczny 47, 1933, s. 541; Falscher an der Arbeit, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 2, 1937, s. 567) tvrdil, že v originále slovo ug7róskomu vůbec nebylo a že je dodal teprve pozdější ruský opisovač, který ve své předloze četl o Metodějově setkání s nějakým králem na Dunaji, a protože věděl, že na Dunaji je v jeho době jen jeden král, král uherský, doplnil "ug7róskomu". Autor Života Metodějova měl zřejmě na mysli "krále" Karla III. Tlustého a jeho setkání se Svatoplukem "in monte Commiano" u Tullnu na Dunaji v roce 884, jehož se mohl dobře zúčastnit i Metoděj. F.Dvorník (Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Praha 1933, s. 244) Brücknerovu skepsi odmítl, domníval se totiž najít potvrzení této zprávy ŽM v nově objevených Annales Iuvavenses (viz pozn. 13), které dosvědčují přítomnost Maďarů v Podunají roku 881. O ně se také opíral Z.Dittrich (Christianity in Great-Moravia, Groningen 1962, s. 254-257). Jestliže totiž Maďaři roku 881 v Podunají opravdu byli, mohl se s nimi Metoděj setkat, nejspíše při svém návratu z Konstantinopole roku 883. Potíž s "uherským králem" odstranil Dittrich tak, že předpokládal, že v originále byla řeč o uherském knížeti či vladykovi, což pozdější kopisté opravili na krále. Jestliže tedy Brückner viděl tuto opravu ve slově "uherský", chtěl ji Ditt-

rich vidět ve slově "král". Tím ovšem není odstraněna základní potíž, že totiž celé líčení se vůbec nehodí na setkání s pohanským náčelníkem barbarských nomádů. Proto se V. Vavřínek (Ug7r6skij korol6 dans la vie vieux-slave de Methode, Byzantinoslavica 25, 1964, s. 361-369) vrátil k Brücknerově řešení a poukázal zejména na to, že Byzanc titul korol6 neznala, ten je jasně západoevropského původu a v ŽM je užíván výhradně pro označení východofranského panovníka. Tyto jasné argumenty nepřesvědčily A. Vaillanta (v recenzi Vavřínkova článku v Revue des études slaves 44, 1965, s. 173), který připadl znovu na podobné řešení jako Dittrich. V originále prý bylo "knędz7 ug7r6skij", což ruský opisovač změnil na "korol6". Radikálně odmítl Vavřínek výklad P. Ratkoš (Über die Interpretation der Vita Methodii, Byzantinoslavica 28, 1967, s. 118-123), který hájil 16. kapitulu ŽM v plném znění, protože prý korol6 zde znamená ne "král", nýbrž prostě "panovník". Liutprand (Antapodosis II.61, III.2, V.33) nazýval kmenové náčelníky Maďarů "rex" a stejně tak jsou uherští králové 11. století nazýváni v byzantských pramenech slovem přejatým od Slovanů: "králes". Metoděj se mohl setkat s uherským králem, tj. panovníkem či náčelníkem, nejspíše v Potisi, získaném Svatoplukem po zakončení bulharsko-moravských válek v letech 881-882. Zde, v levobřežním Potisi, pobývali asi Maďaři, o nichž se k roku 881 zmiňují Annales Iuvavenses maximi, byla to ona "nepokřtěná Morava", o níž mluví Konstantin Porfyrogenetos. Metoděj tu proto asi působil jako misionář. (Neúspěšně, dodejme, ŽM neříká nic o tom, že by onen král přijal křest. Proč potom vůbec autor ŽM, snažící se seznámenat zásluhy svého hrdiny, o této neúspěchem skončivší epizodě mluvil?)

Tento výklad ovšem, jak Ratkoš správně poznamenává (s. 123), znamená zároveň, že musíme "korol6" vykládat jako "vládce, panovník" i na ostatních místech, na nichž se o něm v ŽM mluví, zejména na počátku kap. 9, kde vystupuje "moravský král" (MMFH II, s. 151). Tímto "králem" zde mohl být dobře i Rostislav. Jde totiž o to, že se zde říká, že na soudu pořádaném roku 870 bavorskými biskupy nad Metodějem dábel podnítil proti Metodějovi "srdce nepřitele moravského krále se všemi biskupy". Tímto nepřitelem by byl Ludvík Němec a moravským králem Rostislav, který ovšem králem nikdy nebyl. To Ratkošovi nevádí, protože podle něho "král" znamená pouze panovník, vadilo to však všem před ním. Proto se zde nejčastěji navrhovala nepatrná emendace: vraga (nepřitele) místo vragu, což by dalo čtení: "srdce nepřitele moravského (tj. Moravy), krále (tj. Ludvíka Němce) se všemi biskupy" (srov. přehled názorů u J. Schütze, Anmerkungen zur Vita Methodii, Slovo 25-26, 1976, s. 128-132). Naposled překládá J. Schütz (l.c.): "podnítil nepřátelské srdce moravského krále". To je jistě filologicky správné, sotva však pravdivé. V tom případě by totiž tímto králem nemohl být Rostislav, nýbrž ten, kdo předsedal roku 870 soudu nad Metodějem. Nemohl jím být ale ani Ludvík Němec, který na Moravě nevládl, muselo by jít o Karolomanna, který tehdy spravoval dobytou Mo-

ravu. Schütz se tím vrací k domněnce V. Burra (Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodios und den bayerischen Bischöfen, in: Cyrillo-Methodiana, Köln-Graz 1964, s. 39-56), kterou podepírá filologickým argumentem. Toto řešení by bylo jakýmsi kompromisem mezi skutečností, že Rostislav nebyl králem, a tím, že slovem král je v ŽM míněn vždy franský panovník. Bylo však navrženo i řešení mnohem radikálnější. H. G. Lunt (Old Church Slavonic "kralj7"?, in: Orbis scriptus. Dmitrij Tžiževskij z. 70. Geburtstag, München 1966, s. 483-489) totiž popřel, že by stsl. kralj7 vůbec kdy existovalo jak appellativum utvořené od osobního jména Karel, nýbrž ve všech textech a zejména v ŽM má pouze význam "Karel". V ŽM, kap. 9, proto čte: "srdce nepřitele moravského Karla" nebo "srdce jeho (tj. Metodějova) nepřitele, Moravana Karla", a dostává se tak opět ke Karolomannovi, který prý - podle Lunta - nosil jméno Karel. To ovšem znamená, že i v kap. 16 je třeba číst "Karolju ug7r6skomu". Zde nemůže pochopitelně jít o Karolomanna, Lunt tedy přijímá Brücknerovo vysvětlení, že jde o Karla III. Tlustého. Vadí ovšem zase ono "uherský", Lunt tu proto emenduje na "og7rsko-mu" - prý ode jména české řeky Ohře (II, s. 488), takže by v ŽM stál "Karel moravský" proti "Karlovi od Ohře", tj. Karolomannovi proti Karlu III. Formálně jistě správný filologický nápad je ovšem jasnou historickou nepravdou. Karel III. neměl pochopitelně nic společného s Ohří a Karolomann měl s Karlem společně jen to, že byl jeho bratrem. Karel a Karolomann jsou dvě různá jména a dvě různé osoby.

Avšak ani Burrovo a Schützeovo řešení nelze přijmout, protože je v rozporu s prameny. Annales Bertiniani a.a. 871 (MMFH I, s. 78) říká jasně, že vláda na Moravě se hned po Rostislavově zajetí ujal Svatopluk ("a nepote Restitii, qui principatum Winidorum post eum suscepit"), a vyplývá to i ze slov Annales Fuldenses a.a. 871 (MMFH I, s. 103n.), že Moravané se po zajetí Svatopluka domnívali, "že jejich kníže zahynul" (ducem suum periisse putantur), Svatopluk byl tedy právoplatným knížetem Moravanů. Proti tomu ovšem stojí líčení těchže analů (a.a. 870, MMFH I, s. 103), jak Karolomann "regnum illius (tj. Rostislava) nullo resistente ingressus, cunctas civitates et castella in deditone accepit; et ordinato regno atque per suos disposito ... revertitur". Vysvětlení této poněkud protikladné situace lze spatřovat v tom, že Morava byla obsazena a dána do vojenské správy hrabatům Vilémovi a Engešalkovi, kteří veleli posádkám v hradech (Annales Fuldenses a.a. 871, MMFH I, s. 104), sotva však zde konali soudy a vybírali daně, jak tendence tvrdili roku 900 bavorští biskupové (tzv. stížný list bavorských biskupů z roku 900, MMFH III, s. 235), neměli na to totiž ani čas. Tvrdit, že vlastní Morava se tehdy na čas stala franskou markou (E. L. Havlík, Velká Morava a franská říše, Historické štúdie 8, 1963, s. 149), je více než přehnané. Svatopluk byl tehdy knížetem celé Moravy, ne jenom svého údělu (jak psal E. Dummmler, Geschichte des Ostfränkischen Reiches II, Berlin 1865, s. 766, a podobně i E. L. Havlík, Velká Morava, s. 149,

pozn. 76; srov. V. Novotný, ČD I.1, s. 435, a H. Łowmiański, Początki IV, s. 347). Karolomann se roku 870 rozhodně nestal přímým panovníkem Moravy a nemohl být ani Moravany, ani Franky považován za "moravského krále".

To pak znamená, že v ŽM, kap. 9, je třeba za "krále" (ne ovšem moravského) považovat Ludvíka Němce. Tím padá jediná možná námitka proti Vavřínkově rovnici korol6 = franský panovník (ne "moony" panovník, jak se domnívá G. Labuda, Król, in: Słownik Starożytności Słowiańskich II, Wrocław etc. 1964, s. 525). Pak také nemůže být v kap. 16 král uherský a pravdu mají Brückner a Vavřínek v tom, že jde o pozdější interpolaci. "Korol6" stsl. ŽM je evidentně odvozeninou ze jména Karla Velikého (T. Lehr-Splawiński, Pochodzenie i rozpowszechnienie wyrazu król w polszczyźnie i w innych językach słowiańskich, Prace Filologiczne 12, 1927, s. 44-53; Z. Stieber, O królu, dziekowanu itp., in: Studia językoznawcze poświęcone ... S. Rospondowi, Wrocław 1966, s. 75-77). Názor, že jde o odvozeninu z pragermánského +karla, "svobodný člověk" (jak naposled tvrdí V. V. Martynov, Slavjano-germanski je leksičeski je otnošenija drevnejšej pory, Minsk 1963, s. 68-71), je filologickou konstrukcí bez věcné opory. Obyčejně se předpokládá, že k přejetí došlo na počátku 9. století u Polabských Slovanů (tak T. Lehr-Splawiński, Pochodzenie, H. Łowmiański, Początki IV, s. 372, pozn. 1153, dokonce myslí na Karla Martella, který měl dosadit veletského Dragovíta), pravdu však zřejmě má G. Labuda, Król, který počítá s přejetím ve středním Podunají. Toto slovo nemá nic společného se soudobým latinským rex označujícím jednak (nejčastěji) všechny vládcy raněstředověkých "gentes", jednak (méně často) vládcy podřízeného císaře a obyčejně jím korunovaného; jednak (v 9. století zřídka) krále pomazaného podle zvyku šířeného pravděpodobně z Irsku (jak nejnoveji dokazuje M. J. Enright, Iona, Tara and Soissons. The Origin of the Royal Anointing Ritual, Berlin 1985 = Arbeiten zur Frühmittelalterforschung 15). Pro Byzance bylo slovo rex "etnickým", domácím titulem barbarských panovníků na Západě, zrovna tak jako pro ni stejným etnickým titulem bylo označení "králes" pro uherské krále od 11. století (srov. T. Wasilewski, Borys I. - księże czy król Bułgarii?, Balcanica Posnaniensia 2, 1985, s. 39). Zrovna tak byl pro Moravany titulem franských panovníků "korol6". (Domněnku L. E. Havlíka, The Relationship Between the Great Moravian Empire and the Papal Court in the Years 880-885 AD. Appendix: Zwentibold rex Marahensium, Byzantinoslavica 36, 1965, s. 116-122, že Svatopluk nosil královský titul, zde nemohu vyvrátit. Je založena na špatné interpretaci zprávy Reginona a. a. 890, MMFH I, s. 137-139 a dalších pramenů.)

To vše znamená, že Metoděj se nemohl setkat s žádným uherským králem, jednal roku 884 opravdu s Karlem III. Tím padají kombinace P. Ratkoše (Vztahy, s. 80ln.), který si představuje, že Maďaři vnikli roku 881 do středního Potisí a vytlačili odtud Bulhary, přičemž zároveň Svatopluk, využívaje této maďarské akce, obsadil území mezi Dunajem a Tisou. Když se pak Ma-

ďaři stáhli, obsadil i levobřežní Potisí. Metodějova "misijní akce" u "uherského krále" by tak podle Ratkoše měla mít i politické pozadí. Sz. de Vajay (Der Eintritt, s. 15-17) se dokonce domnívá, že Metoděj vyjednával s uherským králem roku 880 na dolním Dunaji při své cestě do Konstantinopole, aby ho získal jako spojence pro Svatopluka v jeho boji s franskou říší. Maďarská výprava z roku 881 by pak měla být podníknuta v zájmu Svatoplukově. To vše však ztroskotává na tom, že v ŽM se o žádném maďarském králi nemluvílo. (Nebyla mi přístupná práce P. Király, A magyarok említése a Konstantin és Metód-legendában, Budapest 1974.)

Exkurs II.

Legenda o bílém koni a údajná smlouva Maďarů se Svatoplukem roku 895

Legenda o tom, jak Maďaři lstí koupili za bílého koně svou novou vlast, se stala součástí novodobého maďarského národního povědomí, zejména zásluhou Maďarské kroniky Jana Thuróczyho z 15. století, je však mnohem starší. Thuróczy ji převzal už v hotové podobě z kronikářské kompilace 14. století, tzv. Kroniky 14. století, a něco podobného se objevuje již v nejstarší dochované maďarské kronice, v Gesta Hungarorum tzv. Anonyma z doby okolo roku 1200 (kap. 14, 16, 30, 38, Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. E. Szentpetéry, I, Budapest 1937 - dále SHR - s. 54n., 56n., 71, 80n.; ke složitě problematice filiace uherských kronik: E. Mályusz, Kronikaproblémák, Századok 100, 1966, s. 713-762, a R. Marsina, Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny, Zborník Slovenského národného múzea 78, 1984, História 24, s. 168-195. K Anonymovi: G. Györffy, Abfassungszeit, Autor-schaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars, Acta Antiqua ASH 20, 1972, s. 209-229, a nejnoveji poněkud konfúzní studii P. Ratkoše, Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota, Historický časopis 31, 1983, s. 825-870).

Anonym vypráví toto: Arpád, který už obsadil území mezi Tisou a Bodrogem, jednal s jakýmsi Salanem, vnukem bulharského vládcy Keana, sídlícím mezi Dunajem a Tisou. Žádal od něho dvě lahvičky dunajské vody a měch trávy, za což mu poslal výměnou své dary: 12 bílých koní, 12 velbloudů, 12 kumánských chlapců, 12 ruských děvčat, 12 hermelínových a 12 sobolích kožešin, jakož i 12 zlatem tkaných rouch. Salan se mu odvděčil onou vodou a travou a přidal i území až po řeku Slanou. Arpád však zanedlouho žádal další území až po řeku Závya, která mu Salan ze strachu postoupil. Požádal však císaře Řeků a vévodu Bulharů o

pomoc a vzkázal Arpádovi, aby opustil jeho zemi. Ten mu však na to odpověděl: "Zemi, která leží za Dunajem a Tisou, a vodu z Dunaje, který teče od Řezna do Řecká, jsme si koupili za naše peníze tehdy, když jsme sem přišli a poslali mu jako cenu dvanáct bílých koní a ostatní věci, jak (bylo řečeno) shora. I on sám pak vychvaloval úrodnost své půdy a poslal jednu otýpku travin z pustin Olpár a dvě lahvičky vody z Dunaje, protože přikazujeme vašemu pánovi vévodovi Salanovi, aby opustil naši zemi..." (c. 30, SHR I, s. 81, překlad MMFH I, s. 229n.). Salan se pustil do boje, byl poražen a musel utéci ze země.

O tom všem ale neví nic Šimon z Kézy ve své kronice sepsané v letech 128-1285 (kap. 23, SHR I, s. 163n.; ke kronice J. Szűcs, *Theoretical Elements in Master Simon of Kézai's Gesta Hungarorum 128-1285 A.D.* (Studia Historica ASH 96, Budapest 1975, kde další literatura). Ví pouze, že Maďaři, zastavivší se u Užhorodu, zkoumali zemi Svatopluka, syna Moroutova, vládce Panonie, a posílali mu dary. Když zjistili, že jeho vojsko je bez ochrany, náhle ho přepadli a zabili v bitvě u Bánhidy. Jiní však tvrdí, že tehdy nevládl Svatopluk, ale Marot. Je to možné, protože Marot byl významnější než Svatopluk. Byl už starý a odešel proto na hrad Veszprém, kde zemřel bolestí ze zprávy o smrti svého syna Svatopluka.

Tohoto Marota (Morouta) zná už Anonymus (c. 11, SHR I, s. 49 a dále), ale jako knížete sídlícího na východ od Tisy a na sever od Maroše. V době příchodu Maďarů však již nežil, vládl jeho syn Menumorout. Arpád mu poslal dary a žádal ho, stejně jako Salana, aby mu postoupil zemi na západ od Samoše. Menumorout však nechtěl opakovat chybu Salanovu a Arpádovu žádost odmítl. Arpád na něho zaútočil a dobyl území mezi řekami Samoš a Kriš (c. 19-20, s. 59-62). Menumorout byl nakonec donucen dát svou dceru Arpádovu synu Zoltánovi za manželku a po své smrti mu odkázat své panství (c. 50-51, s. 101-105).

Velká kompilace kronik ze 14. století, jejíž součástí je známá Vídeňská malovaná kronika, přebírá nejprve vyprávění o Svatoplukovi od Šimona z Kézy (ne z Hunské kroniky, viz dále. c. 23, SHR I, s. 281n.) a pak teprve, v jiné souvislosti, se zde objevuje pověst o bílém koni (c. 28, s. 287-289): Arpád vyslal ze Sedmihradska Kusida, syna Kendeho, do Panonie na výzvědy. Ten zjistil, že je tu úrodná zem, dobrá tráva avoda a navštívil Svatopluka, který se z příchodu Maďarů zaradoval, protože si myslel, že to jsou rolníci, kteří budou obdělávat jeho půdu. Arpád poslal Svatoplukovi bílého koně s pozlaceným sedlem a uzdou a žádal za to trochu země, lahev vody a batoh trávy. Svatopluk s úsměvem souhlasil, protože se domníval, že kůň je darem za užívání části jeho země, Arpád a jeho lidé však prohlásili, že koupili celou jeho zemi, půdu za koně, trávu za uzdu a vodu za sedlo a že jí tedy drží dědičným právem a ne emfyteuticky, jak si myslel Svatopluk. Došlo k bitvě nedaleko Dunaje, v níž bylo Svatoplukovo vojsko poraženo a Svatopluk se na útěku utopil v řece.

Není těžko poznat, že Kronika tu opakuje základní děj, který její autor už předtím (c. 23) opsal od Šimona z Kézy. I zde je Svatopluk vládcem Panonie jako u Kézy a Maďaři zkoumají jeho zemi, posílají dary a posly (Kéza: "variis muneribus allectum et nuncios explorantes") a nakonec na něho náhle zaútočí a porazí ho nedaleko Dunaje (podle Kézy u Bánhidy, což je u Dunaje). Tento převzatý děj je však interpolován vlastní pověstí o bílém koni, v podstatě shodnou s Anonymem až na to, že u Anonyma nenajdeme bílého koně se sedlem a uzdou, nýbrž 12 bílých koní a po 12 dalších darů, nenajdeme tu také zmínku o zemi, nýbrž pouze o travě a o vodě. Anonym se o koních se zdobenými sedly a uzdami zmiňuje, avšak v úplně jiné souvislosti. Najdeme je ve výčtu darů poslaných Maďary knížatům Rusů (c. 10, s. 46) a Haliče (c. 11, s. 47). Děj je u Anonyma také podobný, je však spojen s jinými osobami a místy a je, zřejmě uměle, rozbit na epizody ličící stupnovitě získávání země. Anonym tedy sotva mohl být pramenem pro interpolaci v Kronice ze 14. století.

Z této situace také vyplývá, že pověst se původně nevázala ke Svatoplukovi, s tím ji zřejmě spojil teprve autor Kroniky 14. století, když připojil pověst ke Kézovu vyprávění o Svatoplukovi. Jestliže ji nepřejal z Anonyma, musela existovat již před ním, čili, jak se obecně má zato, byla již obsažena v nejstarší, avšak nezachované, uherské kronice, tzv. *Gesta Hungarorum*, sepsané v posledním desetiletí 11. století. (O nich B. Homan, *La première période de l'historiographie hongroise, Revue des études hongroises et finno-ougriennes* 3, 1925, s. 125-164, a z nové literatury J. Gerics, *Legkorábbi Gesta-szerkesztésünk keletkezésének problémái*, Budapest 1961.) G. Györffy tvrdí, že Kronika ze 14. století převzala svůj text přímo a prakticky doslova z Gest z 11. století "nejenom proto, že části tohoto díla přešly do Gesta Hungarorum, ale také proto, že obsahuje velmi archaické prvky" (Formation, s. 32). I on však uznává, že pověst nemohla být vztažena na Svatopluka, protože ten zemřel ještě před "zaujetím země", které je třeba datovat do roku 896, jednak je tu jméno zapsáno bez nosovky, zatímco původní Gesta psala toto jméno ještě s nosovkou (Formation, s. 33, srov. J. Melich, *Svatopluk, Magyar Nyelv* 18, 1922, s. 110-114). Kromě toho je Anonymem uváděné jméno protivníka Maďarů, Salan, také nemožné, je očividným výmyslem (Formation, s. 38). Proto si Györffy pomáhá tím, že místo Svatopluka dosazuje ono ho Morouta, o němž mluví Šimon z Kézy. Jde tu vlastně o dvojitý text, jednak Kézův, jednak ten, který je v poněkud rozšířené podobě zachován v Kronice ze 14. století (c. 23). Tento text byl tradičně považován za součást tzv. Hunské kroniky složené ve 13. století, avšak nezachované. Měl ji ve výtahu použít v první části svého díla Šimon z Kézy a širší znění měl použít autor Kroniky ze 14. století (S. Domanovskí, *Kézai Simon mester kronikája*, Budapest 1906). V tomto textu se nejprve mluví o Svatoplukovi jako o vládci Panonie, pak se však uvádí i druhá verze: "tardunt quidam", že v Panonii tehdy vládl Morout. Po-

dle Györffyho (Formation, s. 33) užívá širší verze Hunske kroniky (zachovaná v Kronice ze 14. století) těchto slov vždy, když se odchyluje od své předlohy, Gest z 11. století, a vyvozuje z toho, že v Gestech bylo jméno Morouta.

Jenže přesně totéž je i u Kézy a především se tu polemizuje s míněním, že v Panonii vládl Svatopluk, ne s tím, že vládcem byl Marot! Jestliže tedy autor Hunske kroniky polemizoval se starými Gesty, pak v nich stálo, že panovníkem byl Svatopluk. Novější bádání ostatně existenci Hunske kroniky popřelo a ukázalo, že jejím autorem byl Šimon z Kézy (srov. J. Szűcz, Theoretical Elements, s. 12, pozn. 8, kde je uvedena příslušná literatura). Tato konstrukce je tedy nemožná a Györffy ji (mlčky, pokud vidím) vzdal. Ve svých novějších pracích (The original, s. 16, Landnahme, s. 237) mluví už jen o Svatoplukovi a přesunuje událost do roku 894, kdy Svatopluk ještě žil. Potom ovšem platí námitka, proč je v Kronice 14. století jméno Svatopluk bez nosovky, měla-li by pasáž pocházet z Gest z 11. století, které psaly toto jméno ještě s nosovkou. Bylo by také třeba vysvětlit, proč Anonym přenesl tuto událost, odehrávající se v Gestech z 11. století v Panonii a na Dunaji, do Potisi. Györffy to dříve vysvětloval tím, že Anonym, čta v Gestech jméno Marot, našel v Biharsku dvě jména Marótlaka (= "bydliště Marótovo") a umístil proto Maróta do Biharu (Formation, s. 40). To ovšem nyní platit nemůže, protože v Gestech bylo podle nové Györffyho domněnky jméno Svatoplukovo. Jméno Marot znamená "Moravec" (Moravan; Formation, s. 31), bylo by proto možné, že v původních Gestech se mluvilo i Moravanu Svatoplukovi (Marot Svatopluk) a že Anonym, který již významu jména Marot nerozuměl (Formation, s. 33), udělal z Marota samostatnou postavu. Pak by ale bylo třeba vysvětlit, proč stejnou chybu udělal Šimon z Kézy a proč Anonym mlčel o Svatoplukovi a vymyslel si místo něho nějakého Salana. Nejasné by také bylo, proč děje, které v Gestech náležely k Moravanu Svatoplukovi, připsal vymyšlenému Salanovi.

Nechceme-li se tedy vzdát předpokladu, že pověst o bílém koni byla již ve starých Gestech, musíme odmítnout její spojení se Svatoplukem, nemáme však také žádné přesvědčivé důvody pro její spojení s Marotem. Je ovšem ještě třetí možnost, a to ta, že v původní verzi, obsažené v Gestech, se nemluvilo o žádném panovníkovi, nýbrž o lidu označovaném jménem Marót.

Než se rozhodneme, musíme nejprve pověst o bílém koni zadat a vyložit. Patří zcela zřejmě mezi značně rozšířené pověsti o získání země Istii. Hrdina v nich kupuje nebo dostává darem malý kousek země "jen co by kůže pokryla" a kůži rozřeže na pásy, kterými obepne celou krajinu (to je známá pověst o Didonině založení Kartága, Vergilius, Aeneis, v. 371n., vyskytující se často, nezávisle na Vergiliovi, i ve středověku) nebo kupuje plný klín prstí, kterou rozseje po velkém území (to je pověst o usazení se Sasů v Durynsku, Vidukind I. 4-5) či dostává půdu, kterou má za určitých podmínek obejít, objet

nebo oborat a pomáhá si přitom opět Istii (srov. J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer, 3. vyd., Berlin 1881, s. 86-92).

Naše pověst se od většiny těchto pověstí liší jen tím, že zde chybí motiv Istivého rozmnožení získaného malého objektu. Lest zde spočívá v něčem jiném, v tom, že tráva a voda je považována za právní symbol a jeho předání je prohlášeno za stvrzení koupě. Po celé Evropě se totiž při koupi pozemku, v jeho symbolickém zastoupení, předávala nějaká věc, nejčastěji součást pozemku, tj. hrst trávy nebo drn (A. Ja. Gurevič, Kategorie středověké kultury, Praha 1970, s. 86; J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer, s. 110-121). Proto říká Anonym, že Salan přece "sám vychvaloval úrodnost své půdy" a chtěl ji tedy prodat. Na znak prodeje "poslal jednu otýpku travin v pustinu a dvě lahvičky vody z Dunaje" (c. 38, SHR I, s. 81). Kronika 14. století si představuje právní podstatu věci v duchu své doby. Svatopluk se domníval, že uzavírá s Maďary emfyteutickou smlouvu, ti mu však dokázali, že šlo o koupi "dědičným právem" a ne o emfyteuzi: Svatopluk když uslyšel o příchodu Maďarů, "velice se zaradoval, neboť se domníval, že jsou to zemědělci a že přišli, aby obdělávali jeho zemi". Když pak dostal od Arpáda bílého koně, myslel, že mu ho poslal "pro terra quadam hospitalarii". Maďari se však ujali země ne "sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes". Vysvětlili Svatoplukovi, že jim dal zemi, trávu a vodu "propter emphyteosim", že však to ve skutečnosti nebyla emfyteuze, ale koupě "iure hereditario", protože "terram tuam cum equo emerunt, herbam cum freno, aquam cum sella". To neznámá, že kůň, uzda a sedlo byly kupní cenou, nýbrž to, že byly právními symboly, vyměňovanými při aktu koupě. Svatopluk se také bránil tím, že chtěl tyto symboly zničit, Maďari mu ale vysvětlili, že pokud oni mají zemi, trávu a vodu, které jim dal na znak prodeje, mají všechno ("si ergo terram, aquam et herbam habent, totum habent").

Tyto právní symboly nesloužily jen při koupi a prodeji, nýbrž často i při přísahách (J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer, s. 117n.), musíme tedy uvážit i Györffyho domněnku, že původním základem pověsti nebyla koupě, nýbrž smlouva stvrzená přísahou. Jde o to, že tráva, voda, uzda a sedlo (spolu s krví rozpůleného psa) se vyskytují jako rekvizity slavnostní přísahy stepních národů. Roku 815 byl takto donucen přísahat pohanským Bulharům byzantský císař Lev V. (Vita Nicephori, Gracki izvorii za balgarskata istorija 4, s. 36n. Srov. V. Zlatarski, Kljatva u jazyčeskich bol'gar, in: Sbornik statej posvjaščennych V. I. Lamanskomu 1, S. Petersburg 1907, s. 256n.; G. Kacarov, Kljatvata u ezičeskite Balgari, Spisanija na Balgarskata akademija na naukite 3, 1912, s. 113-120) a o přísaze Maďarům na psa a vlka se zminuje stížný list bavorských biskupů z roku 900 (MMFH III, s. 240, srov. S. Eckhardt, Kún analógiák a magyar ősvalláshoz, Magyar Nyelv 34, 1938, s. 242-244, G. Fehér, Les fouilles de Zalavár (1951-1953), Acta Archaeologica ASH 4, 1954, s. 228n.).

Paralela je to jistě zajímavá, na závadu jí však je to, že v nejstarší verzi, u Anonyma, uzda a sedlo chybějí. Györffy se proto snažil dokázat, že verze Kroniky ze 14. století je původnější, že je přejata přímo ze starých Gest z 11. století. Viděli jsme však, že pro to nemohl uvést přesvědčivé důvody. Kronika ze 14. století nepochybně kontaminovala vyprávění Šimona z Kézy o Svatoplukovi s pověstí o bílém koni, existující samostatně. To, že tato pověst mohla být obsažena již v Gestech 11. století, dokazují stopy použití Vidukindovy pověsti o lsti, již Sasové získali svou zemi od Durynků. Srovnajme si texty:

Vidukind I. c. 6 (ed. P.Hirsch, H.E.Lohmann, MG SS rer. Gorm., 5. vyd., Hannover 1935, p. 7): "Ut autem viderunt Thuringi castra Saxonum, intolerabilis res eis visa est. Et missis legatis conquesti sunt de rupto foedere ac violato pace ex parte Saxonum. Saxones responderunt, se hactenus foedus inviolabiliter servasse: terram proprio auro comparatam cum pace velle obtinere aut certe armis defendere. His auditis incolae ..."

Anonymi, Gesta Hungarorum, c. 38 (SHR I, s. 80n.): "Secundo autem die dux Salanus et sui nobiles inuito consilio misserunt legatos ad ducem Arpad dicendo ut terram eorum dimitteret et ad natalem solum repatriare inciperet ... dux Arpad et sui nobiles egre ferentes sic per eosdem legatos duci Salano remandaverunt: Terram ... et aquam ... pecunia nostra comparavimus ... Si autem hoc non fecerit, sciat nos in proximo tempore contra eum dimicaturos. Legati vero hoc audientes ..."

Reminiscence by nemusely být jednoznačně přesvědčivé, je však nápadné, že je nacházíme právě v klíčové větě obou pověstí. Rozhodující však je to, že reminiscence na Vidukinda se objevují i v Kronice ze 14. století:

Vidukund I, c. 5 (edd. P.Hirsch, H.E.Lohmann, p. 6): "At ille qualitate quantitateque pretii rogat: "Nullum", inquit, "michi est", Saxo "discrimen in pretio: quicquid dabis, gratum teneo." Ille vero subridens adolescentem: "Quid si", inquit, "de isto pulvere sinum tibi impleo?" ... Laetus uterque ad suos repedit."

Kronika ze 14. století c. 28 (SHR I, s.): "Dux vero subridens sit: "Habebat quantocunque voluit pro hoc munere. Et sic nuncius ad suos reversus est."

Zdá se tedy, že přece jenom existovala společná předloha obou verzí pověsti, která užila Vidukinda či některého z jeho pozdějších zpracovatelů. Touto předlohou mohly být nejspíše Gesta z 11. století. Pověst nemusela být od Vidukinda převzata jako celek či z jeho podnětu vymyšlena, mohla mít docela dobře starší základ. Netýkala se však zcela jistě Svatopluka a není také jisté, zda se v ní již vyskytovaly všechny prvky shodné s nomádkou přísahou. Jisté je pouze, že se obdobně jako u Vidukinda jednalo o nějakou dohodu nově příchozích Maďarů s pů-

vodními obyvateli země, kteří tu vystupovali, opět jako u Vidukinda, nejspíše kolektivně pod svým etnickým jménem, tedy Marót-"Moravané". Tuto dohodu, zpečetěnou výměnou darů, vyložili Maďaři jako koupi země tím, že oni dary prohlásili za právní symboly koupě a prodeje.

Historickým pozadím pověsti byla nepochybně stále ještě živá domácí maďarská tradice, zachycená už v první polovině 10. století Konstantinem Porfyrogenetem, který své vědomosti čerpal přímo od maďarských náčelníků navštívilvších Konstantinopol (G.Györffy, Formation, s. 31. O slovanských tradicích o Svatoplukovi a Marotovi srov. M.Kučera, O historickom vedomí Slovakov v stredoveku, Historicky časopis 25, 1977, s. 217-238). Maďaři tehdy věděli, že se usadili v zemi Moravanů a že první oblastí jejich pobytu bylo Potisí. Avšak již Anonym okolo roku 1200 a nejspíše i Gesta z konce 11. století o Moravanech nic nevěděly, historická paměť o Velké Moravě zcela zanikla (G.Györffy, Die Erinnerung, s. 44). Jestliže pověst naznačuje, že k usazení se Maďarů v nových sídlech došlo po nějaké dohodě s "Maróty" (spíše než s knížetem Marótem, jistě ne se Svatoplukem), lze to také považovat za součást této tradice, i když asi již v 11. století vybledlé. Přijetí Maďarů na území Moravanů, o němž mluví stížný list bavorských biskupů z roku 900 (viz pozn. 39), totiž takovou dohodu přímo předpokládá. Zda však tato tradice věděla o nějaké formální přísaze, z níž pak autor Gest udělal povídku o lstivé koupi, nelze říci. Jisté je, že se Svatoplukem nemělo toto vyprávění nic společného, ani v tradici, ani v literárním zpracování autora Gest. Vyvozovat z toho, že roku 894 uzavřel Svatopluk s Maďary smlouvu stvrzenou přísahou, rozhodně nelze.

Падение Великой Моравии

Резюме

Падение Великой Моравии – это составная часть глубоких структурных изменений, имевших место в центральной Европе на рубеже 9 и 10 веков; их причиной, безусловно, не был набег венгров и их обоснование в Карпатской котловине. Но все-таки это был важный фактор свершившихся изменений, хотя, к сожалению, все еще до конца не выясненный. Предшествовавшие этому события можно реконструировать приблизительно так: После отдельных грабительских набегов /862 и 881 гг./ венгры, как политический фактор, появились в Карпатской котловине в 892 году, когда они были призваны Арнульфом в поддержку против Великой Моравии. Однако затем, в 894 году венгры опустошали Паннонию, возглавляемую Арнульфом. Тогда однако они еще не были жолднерами Сватоплука. Скорее всего, речь шла об отплате Арнулфу за несоблюдение каких-то условий договора 892 года. Ситуация венгров радикально изменилась в 986 году, когда они были вытеснены печенегами /без поддержки болгаров/ из своих поселений в Этелькёзе. В то время как большая часть народа осела в лесостепной зоне на юг от Волны, боевые дружины перешли в Карпатскую котловину и с согласием моравян осели здесь в Потиссии /скорее, верхнем/. Мораване вместе с венграми в 896–898 годах опустошали Паннонию до тех пор, пока в 898 году Арнульф заключил с венграми мир и при помощи денег заставил их переместиться в Италию. Венгерские дружины, занимавшиеся в Италии грабежами, узнали, что 8 декабря 898 года Арнульф умер. Советники нового короля Людовика Ребенка, опасаясь возвращения венгров, отказались подтвердить условия мира. Венгерское войско, стремящееся найти новые территории для всего народа, ответило тем, что в августе 900 года покинуло Италию и раскинуло лагерь в Паннонии,

не вернувшись, следовательно, в Потиссию. Вместе с моравянами венгры сразу же напали на Баварию, но моравяне – чувствуя и для себя угрозу со стороны венгров – в январе 901 года заключили мир с баварцами, направленный против венгров. Было похоже на то, что опасность преодолена. Однако венгры все ставят на одну карту и призывают из под Карпат весь народ. В 904 году баварцы использовали нечестный и непредусмотрительный способ: они пригласили в гости великого князя Курсана, правившего венграми вместе с военачальником Арпадом, и убили его вместе со всей дружиной. Венгры ответили более осторожно: они напали не на баварцев, а на моравян, которые были в соседстве, особенно на словацкой территории. Об этих сражениях в 905–906 годах нет никакой информации, вероятно и потому, что главная битва или битвы произошли далеко на востоке, за пределами поля зрения баварцев, где-то под Нитрой или у Ванхиды при Дунае. По всей видимости, в этих сражениях моравяне были полностью разгромлены, так как с тех пор о моравском государстве уже нигде больше не упоминается. В 907 году Бавария идет в решительное контрнаступление. Цель состоит, во-первых, в том, чтобы вернуть себе Паннонию, и, вероятно, в том, чтобы восстановить династию Моимировцов, а конкретно, возвести на престол Сватоплука II, который тогда пребывал в изгнании в Баварии, что давало гарантию подчиненного отношения Моравии к Баварии. Однако сражение под Братиславой 4 июля 907 года завершилось полным разгромом войска Баварии.

Падение Моравии было, таким образом, окончательным. Погибла государственная организация, земля была опустошена, но не занята венграми. Последние поселялись лишь в южных областях Словакии. Все это значит, что венгры хотя и покончили с Великой Моравией, но они смогли это сделать только потому, что государство претерпело глубокий структурный кризис. Оно базировалось на непрерывной экспансии, обеспечивавшей ресурсы для существования государственного аппарата и господствующего класса, все более сливающегося с этим аппаратом. Экспансия прекратилась сразу же после смерти Сватоплука в 894 году. Ресурсы иссякли, кризис все более

углублялся. Венгры еще к нему не имели отношения, так как их вторжение пришлось, по всей вероятности, на вторую фазу этого кризиса, на тот период, когда вспыхивали народные восстания под языческими лозунгами. Хотя в письменных источниках о них и не упоминается, их наличие мы можем предполагать, поскольку они известны как почти закономерная фаза кризисов, имевших место приблизительно в середине II века в европейских государствах, Венгрии и Польше. Кризисы они преодолели, как преодолела бы кризис и Моравия, если бы не было того, что главный политический фактор центральной Европы, Восточно-франкская империя, в то время также переживал кризис и, конечно же, если бы не было венгров.

Josef Ž e m l i ě k a

RANĚ FEUDÁLNÍ MONARCHIE A KRÁLOVSKÝ TITUL U ZÁPADNÍCH SLOVANŮ

Bez výrazného připomenutí právě uplynulo jedno zajímavé jubileum starších českých dějin: před devíti sty lety poznaly přemyslovské Čechy svého prvního krále. Na sněmu v Mohuči v roce 1085 ozdobil římský císař hlavu knížete Vratislava královskou korunou a pověřil trevírského arcibiskupa Egilberta, aby českého vládce pomazal a korunoval. Stalo se nejspíše 15. června hned příštího roku v Praze. Po Vratislavovi však následovala opět knížata a - nehledě na epizodický pokus Vladislava II. - teprve na samém konci 12. století dosáhl Přemysl Otakar I. dědičné královské hodnosti pro sebe i své nástupce.

Co však královské pozdvižení pro Přemyslovce konkrétně znamenalo? Má pravdu novější literatura, která se staví k významu Vratislavova i Vladislavova titulu skepticky a spatřuje